

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
ФАКУЛЬТЕТ ФІНАНСІВ ТА ОБЛІКУ

Шикеринець Роман Ігорович

ВДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи ФФзм-21

Науковий керівник:
к.е.н., доц. О. В. Квасниця

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту

« _____ » _____ 2023 р.
Завідувач кафедри

Тернопіль – 2023

АНОТАЦІЯ

Шикиринець Р. І. Вдосконалення бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку України. Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 072 – Фінанси, банківська справа та страхування, освітньо-професійна програма «Фінанси» – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2023.

У роботі розкрито роль бюджету в забезпеченні економічного розвитку, а також економічний зміст і складові бюджетного механізму, який застосовують для впливу на розподільчі відносини в економічній сфері; проведено аналіз практики використання фіскальних інструментів, бюджетного фінансування і кредитування економічної діяльності; висвітлені основні напрями підвищення ефективності застосування бюджетного механізму для забезпечення стабільності економічного розвитку в сучасний період.

ANNOTATION

Shykyrynets R. I. Improvement of the budgetary mechanism for ensuring the economic development of Ukraine. Manuscript.

Doctoral studies for the education level “Master’s Degree” with the title 072 – “Finance, Banking and Insurance”, Educational and vocational training program “Finance” – West-Ukrainian National University, Ternopil, 2023.

The work reveals the role of budget in economic development ensuring, as well as the economic content and components of the budget mechanism, which is used to influence distributional relations in the economic sphere; an analysis of the practice of fiscal instruments using and budget financing and crediting of economic activity was carried out; the main directions of increasing the effectiveness of budget mechanism using to ensure of economic development stability in the modern period are highlighted.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Теоретичні засади бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку України.....	8
1.1. Бюджет як інструмент регулювання економічних процесів у трансформаційній економіці.....	8
1.2. Економічний зміст і складові бюджетного механізму забезпечення економічного зростання.....	16
Висновки до розділу 1.....	23
Розділ 2. Практика функціонування бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку України в умовах економічних та безпекових ризиків.....	26
2.1. Політика формування бюджетних ресурсів як складова забезпечення економічного розвитку.....	26
2.2. Тенденції бюджетного фінансування економічного розвитку.....	34
2.3. Тенденції використання кредитно-інвестиційних бюджетних інструментів стимулювання розвитку економіки.....	43
Висновки до розділу 2.....	52
Розділ 3. Напрями вдосконалення бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку в умовах воєнного часу та післявоєнної відбудови.....	54
3.1. Зарубіжний досвід бюджетного фінансування економіки та можливості його впровадження в Україні.....	54
3.2. Напрями розвитку інструментарію бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку країни в умовах війни та післявоєнної відбудови.....	62
Висновки до розділу 3.....	69
Висновки.....	72
Список використаних джерел.....	78
Додатки.....	85

ВСТУП

Складні виклики, які постають перед країною у зв'язку із масштабною іноземною агресією і супутніми їй економічними, територіальними і людськими втратами потребують перегляду стратегічних напрямів економічного розвитку для забезпечення стабільності вітчизняної економічної системи, збереження соціального капіталу, стійкості фінансової системи. Ці завдання мають бути покладені в основу вироблення пріоритетів бюджетної політики, впровадження дієвих методів, форм та інструментів регулювання розподільчих відносин. Від обґрунтованості та продуманості вибору інструментарію бюджетного механізму як засобу впливу органів публічної влади на перебіг економічних відносин, значною мірою залежать перспективи не тільки забезпечення дієвості бюджетної політики, але й розвитку країни загалом.

Сучасний стан економіки характеризується посиленням деструктивних тенденцій погіршення динаміки її розвитку, структурними деформаціями, які спричинені як масштабною військовою агресією, економічною кризою, так і багаторічним гальмуванням структурних реформ, прорахунками у фіскальній політиці, неефективністю публічного управління. Навіть із набуттям нашою країною статусу держави з ринковою економікою, складно стверджувати про завершення системних реформ і успішне досягнення поставлених перед країною цілей. Функціонування бюджетного механізму супроводжується складними проблемами, які знижують ефективність впливу держави на темпи економічного розвитку, сповільнюють економічне зростання. У цьому контексті до вагомих наукових проблем належить вироблення оптимальної архітекτονіки бюджетного механізму, розвиток інституційних засад його використання для реалізації пріоритетів бюджетної політики в економічній сфері, вдосконалення підходів до формування доходів і здійснення видатків бюджетів усіх рівнів, підвищення ефективності бюджетного регулювання, розвитку міжбюджетних відносин.

Проблематика функціонування бюджетного механізму завжди перебувала серед пріоритетних напрямів наукових досліджень фінансового спрямування.

Вона відображена у наукових публікаціях таких вчених зі світовим ім'ям, як Дж. Б'юкенен, А. Вагнер, П. Кругман, Дж. Роулз, Дж. Стігліц, В. Танзі. Питання теоретичного базису та практики реалізації бюджетної політики економічного розвитку через складові бюджетного механізму отримали розвиток у наукових роботах В. Горина, В. Дем'янишина, Т. Канєвої, О. Кириленко, А. Крисоватого, З. Лободіної, І. Лютого, Ц. Огня, І. Чугунова, М. Пасічника, С. Юрія та інших вітчизняних вчених. Попри значну увагу до дослідження бюджетного механізму як засобу реалізації бюджетної політики забезпечення економічного розвитку, дотепер актуальними залишаються питання оптимізації підходів до формування і використання бюджетних ресурсів в період воєнного часу, структурних змін в інструментарії бюджетного забезпечення і бюджетного регулювання у зв'язку із системними викликами стабільності економічного розвитку країни. Це визначає актуальність теми кваліфікаційної роботи, формулювання її мети і завдань.

Метою дослідження є розкриття теоретичних засад та практики реалізації бюджетної політики економічного розвитку держави через бюджетний механізм, обґрунтування напрямів удосконалення складових бюджетного механізму та підходів до його застосування з урахуванням новітніх реалій.

Для досягнення поставленої мети у кваліфікаційній роботі були вирішені такі **завдання**:

- охарактеризовано бюджет як інструмент регулювання економічних процесів у трансформаційній економіці;
- розкрито економічний зміст і складові бюджетного механізму забезпечення економічного зростання;
- проаналізовано політику формування бюджетних ресурсів як складова забезпечення економічного розвитку;
- виявлено тенденції бюджетного фінансування економічного розвитку;
- оцінено тенденції використання кредитно-інвестиційних бюджетних інструментів стимулювання розвитку економіки;
- розкрито зарубіжний досвід бюджетного фінансування економіки та можливості його впровадження в Україні

– сформульовано напрями розвитку інструментарію бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку країни в умовах війни та післявоєнної відбудови.

Об'єктом дослідження є бюджетний механізм забезпечення економічного розвитку держави як сукупність методів, форм, інструментів та важелів впливу бюджету на розподільчі відносини в економіці.

Предметом дослідження є теоретичні засади та практичні проблеми функціонування бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку держави в умовах воєнного стану.

Методологічна база дослідження. Для розкриття поставлених у роботі завдань автором задіяно діалектичний, системний, історичний методологічні підходи, а також комплекс загально- і конкретнонаукових методів пізнання. Це дало можливість домогтися концептуальної єдності проведеного дослідження. При розкритті ролі бюджету у регулюванні економічного розвитку, теоретичних засад формування архітекtonіки бюджетного механізму реалізації бюджетної політики у сфері економіки використані методи порівняння, термінологічного аналізу, групування, аналізу і синтезу. Проведення аналізу практичних аспектів використання бюджетного механізму для стимулювання економічного розвитку потребувало застосування методів структурно-динамічного, компаративного аналізу, графічного і табличного аналізу, аналогії, експертного оцінювання та ін. При оцінюванні зарубіжного досвіду застосування інструментарію бюджетного механізму для стимулювання економічного зростання, а також вироблення пріоритетів його вдосконалення в Україні використані методи синтезу, аналізу, індукції, абстрагування, порівняння та інші.

Теоретичну та інформаційну основу дослідження формують правова база щодо реалізації бюджетної політики через бюджетний механізм, аналітичні дані органів Державної служби статистики України, Міністерств фінансів та Міністерства економіки, монографії, дисертації, наукові праці у періодичних наукових виданнях, матеріалах конференцій з відповідної тематики, яка дотична до теми кваліфікаційної роботи.

Наукова новизна результатів дослідження. Результати кваліфікаційної роботи узагальнюють і розвивають відомі наукові положення щодо ролі бюджету в забезпеченні економічного зростання, формування і використання компонент бюджетного механізму для забезпечення економічного розвитку держави. Наукові розробки автора дали можливість виявити ключові сучасні тенденції використання методів, форм, інструментів та важелів бюджетного механізму для забезпечення економічного зростання в період війни в Україні, виробити напрями підсилення його ефективності з урахуванням нових викликів і загроз.

Практичне значення отриманих результатів. Висновки, узагальнення та практичні рекомендації кваліфікаційної роботи можуть становити практичний інтерес для органів публічного управління при розробці підходів до використання бюджетних методів та інструментів при реалізації бюджетної політики у сфері економіки. Теоретичні розробки автора можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні дисциплін професійного спрямування підготовки фахівців з фінансів.

Апробація результатів дослідження. Окремі результати кваліфікаційної роботи відображені у наукових публікаціях автора:

1. Булавинець В., Шикеринець Р. Політика формування бюджетних ресурсів як складова забезпечення економічного розвитку. *Дев'ять Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія*: збірник наукових праць (м. Тернопіль, 17 листопада 2023 року). Тернопіль: ЗУНУ, 2023.

2. Лукинів І., Шикеринець Р. Імплементация принципу гнучкості у процес реалізації бюджетної політики в умовах воєнного стану. *Актуальні питання фінансової теорії та практики*: збірн. матер. Десятої заоч.-дистанц. конф. студентів і молодих вчених (м. Тернопіль, 26 квіт. 2023 р.). Ч. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 145-148.

Повний обсяг роботи становить 85 сторінок. Основний зміст роботи викладений на 78 сторінках. У роботі 4 таблиці, 6 рисунків, 1 додаток. Список використаних джерел налічує 67 позицій.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

1.1. Бюджет як інструмент регулювання економічних процесів у трансформаційній економіці

Системне реформування вітчизняної економічної моделі, забезпечення стабільного економічного зростання в період післявоєнної відбудови країни вимагає подальшого переосмислення ролі держави в економічних процесах. Ліберально-монетарні рецепти стимулювання економічного зростання на фоні відсутності реформ в різних сферах економічного життя, слабкості політичних інститутів в перші роки незалежності країни не мали позитивних наслідків, поглибивши руйнацію економічної системи та падіння рівня життя населення. Економічні трансформації тільки тоді доречні, коли мають широку підтримку з боку суспільства, забезпечують вирішення найважливіших суспільних проблем, забезпечують реальне підвищення життєвого рівня основної частини населення, зменшують прояви бідності та соціальної нерівності. Економічна політика перших років незалежності не призвела до успішного вирішення проблем перехідного періоду, а навпаки – посилила деструктивні процеси в економіці, спричинила вибухове майнове та соціальне розшарування суспільства. Це стало підґрунтям для повернення до перевірених (але, не означає, ефективних) урядом підходів до регулювання економіки, базованих на традиціях пострадянського адміністративно-командного урядування.

У вирішальні періоди державотворення втручання держави в економічні процеси виглядає неминучим, адже, як показує досвід останніх років, завдяки активній позиції уряду стає можливим зменшення негативного впливу на економіку глобальних викликів стабільності суспільного розвитку, таких як епідемія COVID-19 чи війна в Україні. Безпрецедентні умови, в яких доводиться

працювати суб'єктам економіки, вимагають від держави застосування різного спектру регуляторних інструментів, щоб покращити економічне середовище, захистити інтереси усіх сторін відтворювального процесу. Результативність економічної політики в складні для країни періоди значною мірою залежить від регулюючої ролі держави. Посилення такої ролі не слід розглядати виключно у контексті застосування адміністративних важелів управління. Для умов ринкової економіки більш прийнятним є застосування економічного інструментарію, який базується на збереженні принципів саморегулювання, мотивації до поліпшення результатів господарювання. Логіка посилення ролі держави у регулюванні економічних процесів має передбачати збереження й підтримання ринкових механізмів у тих сферах економічного життя, де вони функціонують ефективно, й доповнення їх, удосконалення й зміцнення – у тих, де ринкові рецепти не спрацьовують.

Стратегічним орієнтиром державної економічної політики в Україні має стати створення умов для реалізації конкурентних переваг країни у світовому економічному просторі. Конкурентними перевагами України є кваліфікована робоча сила, розвинений аграрний сектор та сприятливі природно-кліматичні умови, вигідне логістичне розташування, значні масштаби вільних виробничих площ, наближеність до найбільшого світового ринку збуту та ін. В останні роки Україна все більш переконливо виявляє себе на світовому ринку як один із провідних постачальників продовольства, ІТ-послуг, перспективне місце для розвитку виробництв зеленої економіки та альтернативної енергетики. Значні перспективи країни зайняти вагому нішу не лише на ринках сировинних товарів, але й у секторі наукоємних інноваційних секторів економіки визначають високу відповідальність держави та її активну участь у реалізації інноваційного курсу розвитку країни.

Активізація ролі держави як регулятора економічних процесів в країні має оцінюватись з точки зору вирішення іншого стратегічно важливого завдання – створення конкурентного привабливого ринкового середовища для ведення господарської діяльності, формування сприятливого правового поля, розвиненої

ринкової інфраструктури, подолання ринкових деформацій, які стали наслідком прорахунків економічної політики попередніх десятиліть. Без цих передумов очікувати швидкого відновлення економіки та зростання добробуту населення у післявоєнні роки складно. Водночас, важливим є також створення гнучкого та конкурентного ринку праці, який враховуватиме інтереси роботодавця і працівника, стимулюватиме підвищення кваліфікації трудових ресурсів, набуття ними необхідних навиків відповідно до потреб економіки.

Одним з провідних завдань у контексті створення передумов для швидкого поствоєнного відновлення країни є забезпечення верховенства права й зміцнення інституту приватної власності через проведення глибокої реформи судочинства та ефективне викорінення явища рейдерства. На теперішній час відсутність реального захисту прав власності, значні масштаби корупції у судовій гілці влади є одними із головних перешкод активізації бізнес-процесів в Україні. Поряд з цим, до пріоритетів діяльності влади має бути зараховане забезпечення належних умов для швидкого розвитку малого і середнього бізнесу, здатне створити стійке підґрунтя для стабільного підвищення зайнятості та добробуту широких верств суспільства. Вирішення цих завдань вимагає активної участі держави. Відтак, базовою позицією економічної стратегії розвитку країни у післявоєнний період має стати утворення середовища економічного зростання, що базується на раціональному поєднанні рецептів ринкового саморегулювання з активною позицією держави щодо використання регуляторних інструментів ринкового характеру для дієвого впливу на економічні процеси.

Регулювання державою економічного розвитку передбачає її вплив на структурні параметри економіки для забезпечення збалансованого і динамічного зростання, створення умов для швидкого покращення суспільного добробуту. Уряд цілеспрямовано впливає на найважливіші економічні пропорції, на форми та кількісні співвідношення між різними підрозділами суспільного виробництва. Реалізуючи економічну функцію, держава регулює темпи розвитку економіки, її структуру так, щоб вона якомога більше відповідала вимогам підвищення її ефективності.

Підвищення ролі держави як суб'єкта економічного регулювання також продиктоване новітніми трендами розвитку глобальної економіки, пов'язаними із посиленням процесів міжнародної кооперації, трансферу високих технологій, поглибленням наукоємності виробництва, інтеграції цифрових технологій у всі сфери суспільного життя. Інтенсифікація розвитку економіки, коли провідними чинниками економічного зростання стають інноваційні технології, нестандартні підходи до вирішення виробничих завдань, застосування нових видів енергії та продуктів, висуває нові вимоги до регулювання економіки з боку держави, адже самоусунення владних інституцій з цього процесу може мати руйнівний вплив на економіку, відкинути країну «на узбіччя» економічного прогресу. При цьому важливо враховувати не тільки глобальні тренди, але й пріоритети розвитку держави на конкретному етапі її існування. В наявних економічних і безпекових умовах пріоритетний розвиток в Україні мають отримати ті види технологій, які пов'язані із зміцненням обороноздатності країни, забезпеченням її енергетичної незалежності, реалізацією наукового і технологічного потенціалу.

Реалізація складних викликів, які стоять перед економічною системою в сучасний період, необхідність забезпечення стійкого і збалансованого розвитку усіх її складових пояснюють необхідність активного впливу держави на темпи і пропорції економічного зростання. Важливим завданням у цьому контексті є досягнення збалансованості економічного розвитку, від чого залежить стан економічної системи і перспективи її трансформації. У період системних реформ та формування архітектури нової моделі економічної системи посилюється значення дотримання оптимальних пропорцій її розвитку, збалансованості усіх видів ресурсів.

На думку К. Павлюк, «збалансованість економіки – це відповідність між її різними частинами і підрозділами та певні їхні співвідношення (пропорції). Фінансова збалансованість економіки має два аспекти. Перший із них полягає в тому, що обсяг фінансових ресурсів має бути збалансованим з їхніми витратами за окремими напрямками. Другий аспект – збалансованість фінансових ресурсів і матеріальних благ. Нормальне функціонування економіки можливе тільки за

умови існування обох аспектів фінансової збалансованості» [52, с. 27]. Основну роль у забезпеченні збалансованості розвитку економіки вчена вбачає через складання і виконання системи фінансових планів, центральне місце серед яких займає бюджет.

Бюджет є найбільшим централізованим фондом фінансових ресурсів, за допомогою якого держава впливає на процеси розширеного відтворення й реалізацію соціальних цілей відповідно до пріоритетів фінансової політики. Він є матеріальним відображенням розподільчо-перерозподільчих процесів, які супроводжуються централізацією частини валового внутрішнього продукту на користь держави. За допомогою бюджету, який є найважливішим фінансовим планом держави, забезпечується взаємозв'язок між усіма складовими системи фінансових планів та балансів.

Формування бюджетних ресурсів відбувається на кількох стадіях процесу розподілу ВВП, завдяки чому держава має можливість впливати на вартісну структуру виробництва, регулювати структурні пропорції в економіці, зокрема між споживанням і накопиченням, між матеріальним виробництвом та сферою послуг. Бюджет важливий також з точки зору перерозподілу фінансових ресурсів у регіональному і галузевому ракурсах. Особливості регулювання цих пропорцій через бюджет визначаються багатьма чинниками, зокрема історичними умовами розвитку країни, національними традиціями та завданнями фінансової політики на конкретному етапі державотворення.

Формування оптимальних пропорцій розвитку економіки передбачає поєднання різних вартісних інструментів регулювання, серед яких чільне місце займає бюджет. У процесі формування та використання бюджетних ресурсів застосування вартісних інструментів регулювання дає можливість забезпечити узгодження інтересів усіх суб'єктів економіки – населення, бізнесу і органів влади, привести у дію економічні стимули структурної перебудови економіки, досягти економії при спрямуванні матеріальних та фінансових ресурсів на цілі соціально-економічного розвитку.

При формуванні економічних пропорцій важливий як обсяг фінансових

ресурсів, який перерозподіляється через бюджету, так і форми та методи їхньої мобілізації, способи їх використання. Величина централізованого грошового фонду держави залежить від багатьох чинників: рівня економічного розвитку, методів управління виробництвом, моделі соціальної політики, пріоритетів та завдань державної політики в економічній, соціальній та інших сферах життя. Комплементарна дія цих чинників в умовах динамічного середовища зумовлює конкретні параметри основного фінансового плану держави. Загальносвітовою є тенденція до поступового підвищення рівня перерозподілу ВВП через бюджет та існування прямої залежності між цим показником та рівнем розвитку країни. Зокрема, для більшості держав із розвинутою ринковою економікою рівень концентрації фінансових ресурсів економіки в бюджеті є вищою, ніж у державах із транзитивною економікою чи такою, що розвивається. Однак, все частіше у наукових джерелах висловлюють міркування про існування верхньої межі, після якої подальше підвищення рівня перерозподілу ВВП через бюджет може мати негативні наслідки і гальмувати економічне зростання.

Суспільне призначення бюджету реалізується через його взаємозв'язані частини – доходи і видатки. У бюджетній практиці вони отримують вираження у конкретних методах та інструментах мобілізації бюджетних ресурсів, а також у напрямках, каналах та способах їхнього використання. Конкретні методи та форми мобілізації бюджетних ресурсів та їхнього використання є складовими бюджетного механізму. Кожному із цих елементів притаманні свої особливості та водночас вони усі тісно пов'язані між собою, утворюючи єдине ціле. Завдяки бюджетному механізму завдання економічної політики держави отримують реалізацію через конкретні фінансові відносини між державою та суб'єктами економіки.

Важливою передумовою економічного зростання є розбудова стабільної та стимулюючої системи оподаткування, яка враховує інституційні особливості економічної системи. Завдяки системі оподаткування відбувається формування основної частини бюджетних ресурсів, які вилучаються з економіки завдяки застосуванню широкого спектру фіскальних інструментів. Ефективна політика у

сфері оподаткування має враховувати не тільки фіскальні цілі держави, але й реалізуватись з огляду на інтереси інших економічних суб'єктів, зовнішнього та внутрішнього економічного середовища.

Політика оподаткування має відзначатись високим рівнем адаптивності до циклічного характеру розвитку економіки, забезпечувати нарощування ресурсів бюджету при мінімізації негативного впливу на темпи економічної активності. В період рецесії зниження загального рівня податкового навантаження здатне забезпечити більший стимулюючий вплив на економіку, ніж реалізація багатьох бюджетних програм бюджетної підтримки. Серед дієвих інструментів сприяння структурній перебудові економіки фіскальним платежам належить безумовна першість. Маніпулюючи ставками, базою оподаткування та іншими елементами податків, держава може стимулювати або стримувати зростання окремих галузей економіки, корегувати параметри потоків інвестиційних ресурсів, які надходять на її розвиток.

Але у реалізації регуляторного потенціалу бюджету на етапі формування бюджетних ресурсів слід дотримуватись принципу раціональної достатності. Надмірна зарегульованість економічної діяльності через податкові інструменти може негативно впливати на стимули до її здійснення, стимулювати перехід економічних відносин у тіньовий сектор, зменшувати темпи економічного росту. В. Коровій застерігає, що бюджетна підтримка економіки має бути вибірковою і здійснюватись у відповідності до обраних пріоритетів розвитку. На її думку, «не можна підтримувати економіку країни в цілому, оскільки можна розбалансувати бюджетну систему, зокрема, спричинити зростання бюджетної заборгованості за соціальними виплатами, збільшення державного боргу» [38].

Широкі можливості для реалізації регуляторного потенціалу бюджету відкриваються на етапі використання бюджетних ресурсів. Виконання різного роду бюджетних програм, які можуть передбачати як пряму бюджетну допомогу окремим галузям економіки чи конкретним підприємствам або ж непрямі форми економічного стимулювання через здешевлення кредитних ресурсів, надання переваг при проведенні бюджетних закупівель тощо може мати значний ефект у

питанні підтримки сталого економічного зростання. На думку окремих вчених, у питанні підвищення посилення впливу бюджету на економічне зростання більш дієвим є збільшення капітальних видатків, які передбачають спрямування бюджетних ресурсів на купівлю основних фондів. Проте, корисний вплив на темпи економічного розвитку може мати збільшення не тільки витрат бюджету інвестиційного спрямування, але й поточного характеру. Завдяки нарощуванню поточних видатків бюджету відбувається збільшення сукупного попиту, який стимулює економічне зростання. Важливою умовою дієвості такого механізму впливу бюджету на економіку є створення сприятливого ділового клімату в країні, коли бізнес може адекватно зреагувати на збільшення сукупного попиту нарощуванням пропозиції. У протилежному випадку, збільшення попиту може мати нейтральний вплив на виробництво, водночас стимулюючи нарощування обсягів імпорту. Тому в умовах слабкості політичних інститутів більш дієвим є механізм стимулювання економічного зростання через зниження податкового навантаження за одночасного нарощування капітальних витрат бюджету. Втім, це вимагає значного посилення фінансової дисципліни та контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних ресурсів.

Таким чином, реалізація бюджетної політики з допомогою бюджетного механізму має здійснюватись відповідно до стратегічних пріоритетів розвитку країни і враховувати особливості зовнішнього середовища. Проте, із плином часу та динамікою зовнішніх умов функціонування бюджету інструментарій бюджетного механізму може втрачати свою ефективність, що ставить питання про його удосконалення й адаптацію до нових реалій. Форми, методи та інші складові бюджетного механізму мають бути орієнтовані на пошук компромісу між інтересами усіх учасників бюджетного процесу при реалізації стратегічно важливих завдань прискорення економічного зростання, структурних реформ в економіці, посилення її наукоємності, розвитку пріоритетних галузей відповідно до стратегічних цілей розбудови країни.

1.2. Економічний зміст і складові бюджетного механізму забезпечення економічного зростання

Посилення економічної нестабільності, спричиненої безпрецедентними викликами сьогодення, вимагають від влади задіяння ефективного механізму регулювання економічних процесів з метою відновлення економічної рівноваги. Ця рівновага потрібна між бюджетними і соціально-економічними показниками в розрізі регіонів та громад, результативними показниками бюджетних програм і бюджетними видатками головних розпорядників бюджетних коштів» [59, с. 53]. Забезпечення ефективного функціонування бюджетної системи, яка позначена чітким розподілом функцій та відповідальності її учасників, збалансованістю дохідної та видаткової частин бюджетів різного рівня, цільовим та ефективним використанням бюджетних ресурсів у відповідності до стратегічних пріоритетів розвитку досягається за рахунок проведення продуманої бюджетної політики, засобом реалізації якої є бюджетний механізм. Формування дієвого бюджетного механізму дає можливість повноцінно розкрити і реалізувати потенціал бюджету як ефективного регулятора економічного розвитку держави. Від оптимальної взаємодії складових бюджетного механізму значною мірою залежить динаміка розвитку економіки країни. У зв'язку з цим, «питання, пов'язані з формуванням бюджетного механізму, практичною реалізацією його методів, форм, важелів та інструментів, є одними з найважливіших у фінансовій теорії та практиці» [28, с. 56].

Бюджетному механізму належить провідне місце у складі фінансового механізму суспільства, адже «...бюджет є центральною ланкою фінансової системи та основною ланкою державних фінансів» [13, с. 14]. Він характеризує сферу застосування об'єктивних економічних відносин та є складовою ланкою системи державного управління економікою. Існування бюджетного механізму спричинене об'єктивним характером існування бюджетних відносин, проте в процесі функціонування, бюджетний механізм активно впливає на бюджетні відносини, видозмінює їх відповідно до тенденцій еволюції ринкових відносин.

«Функціонування бюджетного механізму неможливе без задіяння вартісних норм, нормативів і показників та передбачає застосування економічних важелів, стимулів і санкцій, а без практичного застосування методів, форм, інструментів та важелів бюджетного механізму неможливе регулювання розподільчих і перерозподільчих процесів» [27, с. 6].

У науковій літературі бюджетний механізм розглядають з різних позицій, однак серед них превалує бачення його як «сукупності форм, методів, важелів та інструментів використання бюджету для впливу на соціально-економічний розвиток [39, с. 212]. Щодо об'єкта застосування інструментарію бюджетного механізму, то у наукових працях під ним вбачають, з одного боку, організацію бюджетних відносин, а з іншого, процес формування і використання бюджетних ресурсів. Насправді, між цими двома підходами немає протиріччя, оскільки вони характеризують природу бюджету за сутністю і змістом. Процес функціонування бюджету виявляється в існуванні великої кількості бюджетних відносин між державою, з одного боку, та усіма іншими суб'єктами економіки. Ці відносини характеризуються цільовою ознакою, адже вони пов'язані із формуванням та використанням бюджетних ресурсів.

На думку З. Лободіної, бюджетні відносини є частиною розподільчих відносин, яка пов'язана із формуванням і використанням централізованого грошового фонду держави. Через бюджетні відносини реалізується економічний зміст бюджету як об'єктивного економічного явища. Організацію бюджетних відносин за допомогою бюджетного механізму вона пов'язує із встановленням розподільчих пропорцій в економіці. Формуючи склад бюджетного механізму, держава тим самим визначає, «як за його допомогою буде розподілено ВВП (як будуть організовані розподільні відносини) та як вплинуть результати розподілу (вектори впливу) на суспільне виробництво, сукупний попит і пропозицію, нагромадження і споживання» [42].

Предметні дослідження проблематики бюджетного механізму зазвичай пов'язані із наданням йому певної цільової спрямованості. Відповідно, поняття «бюджетний механізм забезпечення економічного розвитку держави» вказує на

цільову орієнтацію цього механізму, яка визначається на основі визначених пріоритетів економічного розвитку та напрямів бюджетної політики. Це поняття співвідноситься із терміном «бюджетний механізм» як часткове і загальне. За допомогою бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку органи публічного управління мають можливість впливати на економічні процеси задля забезпечення сталого розвитку усієї економічної системи країни.

Поняття економічного розвитку є складним. В енциклопедичній літературі його визначають як «незворотні незворотні, закономірні зміни технологічного способу виробництва. Незворотність економічного розвитку означає сутнісні (радикальні) зміни структури продуктивних сил і техніко-економічних відносин, що розширює адаптивні можливості технологічного способу виробництва» [33, с. 283]. І. Штулера вбачає в економічному розвитку визначальний етап процесу перманентних економічних змін, еволюції суспільного господарювання. Якщо економічне зростання є лише кількісним показником розвитку, то економічний розвиток є «якісним економічним зростанням поряд з значними структурними змінами у відносинах власності, в системі поділу праці й зайнятості, в політиці доходів та витрат, у соціальній сфері тощо» [67, с. 217]. У вузькому розумінні економічний розвиток – це «перехід від одного стану економіки до іншого, який характеризує розширення виробництва нових товарів і послуг з використанням нових технологій», а в широкому – «багатофакторний процес, який відображає зміни в усіх сферах господарського життя» [48, с. 175]. На думку В. Зимовця, економічний розвиток є наслідком довгострокового економічного зростання, а його забезпечення створює також передумови для досягнення макроекономічної стабільності [34, с. 24].

Узагальнюючи наукові підходи до трактування бюджетного механізму та виходячи із розуміння поняття економічного розвитку, бюджетний механізм забезпечення економічного розвитку являє собою цілеспрямовано сформовану сукупність фінансових методів, форм, інструментів та важелів впливу на перебіг розподільчих відносин, пов'язаних із формуванням і використанням бюджетних ресурсів, завдяки застосуванню яких відбуваються кількісні та якісні зміни в

економічних явищах та процесах у відповідності до пріоритетів бюджетної політики на конкретному етапі державного будівництва. Іманентними рисами такого механізму є: причинно-наслідковий зв'язок із бюджетними відносинами, адже бюджетний механізм породжений існуванням цих відносин, необхідністю їхнього регулювання і, в свою чергу, функціонування бюджетного механізму впливає на їхню еволюцію; приналежність до системи державного регулювання економіки, оскільки бюджетний механізм є засобом впливу органів публічного управління на розподільні процеси в економіці; багатокомпонентність, оскільки бюджетний механізм є складноорганізованою сукупністю фінансових методів, форм, важелів та інструментів впливу; поєднання кількісних та якісних вимірів його впливу на економічні явища та процеси.

Таким чином, забезпечення економічного розвитку як якісних змін в економічній системі, можливе при довгостроковому ефективному використанні бюджетного механізму для впливу на пропорції розподільчих процесів. Його регулюючі можливості передусім визначаються тим, наскільки узгодженим й адекватним буде застосування конкретних методів, форм та інструментів впливу на перебіг розподільчих відносин в економіці, чи відповідатиме така практика пріоритетам бюджетної політики на конкретному етапі державотворення. В залежності від того, на якій фазі економічного циклу перебуває країна, бюджетна політика може набувати різних типів: антициклічна, фіскальна експансія або рестрикція, політика фіскального стимулювання чи фіскальної консолідації та ін. Відповідно, цілі й завдання, які постають перед бюджетною політикою кожного типу, зумовлюють формування унікального набору методів, форм й інструментів бюджетного механізму, що забезпечує найбільш ефективний вплив держави на перебіг економічних процесів. Процес формування бюджетного механізму економічного розвитку країни відображено на рис. 1.1.

Формування пріоритетів бюджетної політики, які програмного базису для застосування інструментарію бюджетного механізму, відбувається на основі пріоритетів розвитку країни, визначених у відповідних стратегічних документах та розроблених на їх основі прогнозів та планів діяльності. В економічній сфері

стратегічні пріоритети розвитку визначені у Національній економічній стратегії до 2030 року, затвердженій урядом України у 2021 році. Ефективне застосування бюджетного механізму в рамках реалізації стратегічних і поточних пріоритетів бюджетної політики, забезпечує прискорення темпів економічного зростання, посилення його інноваційного характеру, структурну перебудову економіки в контексті становлення новітніх виробництв, зміцнення соціальної сфери. Вплив бюджетного механізму на економічну систему виявляється через різні форми організації бюджетних відносин, методи мобілізації бюджетних ресурсів, умови та принципи їхнього використання й, загалом, параметри бюджетних ресурсів, які надходять у розпорядження держави.

Рис. 1.1. Концептуальна модель формування бюджетного механізму економічного розвитку країни

Джерело: побудовано на основі [42, с. 55].

Отож, ефективність втілення стратегічних пріоритетів бюджетної політики в економічній сфері вимагає продуманого, гармонійного поєднання складових бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку. За їх допомогою відбувається регулювання системи розподільчих та перерозподільних процесів, формування централізованого грошового фонду в параметрах, необхідних для

ефективної реалізації функцій держави. В наукових джерелах представлений широкий спектр поглядів на структуру бюджетного механізму і пояснення змісту й призначення його складових. Незважаючи на їх різноманіття, спільним для усіх поглядів є розуміння того, що кожен компонент бюджетного механізму взаємопов'язаний і наділений функціональними особливостями, обумовленими тими завданнями, які постають перед ним у процесі реалізації цілей бюджетної політики. В єдності застосування компонент бюджетного механізму криється стабільність його функціонування та дієвість у питанні забезпечення позитивної динаміки економічного розвитку, у його кількісному та якісному вимірах. Склад бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку відображено у додатку А.

Функціональну основу бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку держави формують фінансові методи. Вони являють собою засоби впливу держави на процеси формування, розподілу і використання бюджетних ресурсів. Незважаючи на існування наукової полеміки щодо складу фінансових методів, за найбільш поширеним баченням, вони об'єднують такі складові, як бюджетне планування та прогнозування, бюджетне фінансування, регулювання й контроль. Кожен із цих методів бюджетного механізму отримує деталізацію у конкретних формах та інструментах впливу на перебіг розподільчих відносин. Інструменти бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку країни розкривають зміст конкретних розподільчих відносин, пов'язаних з плануванням бюджетних показників, сплатою фіскальних платежів, використанням різних бюджетних норм та нормативів у процесі бюджетного фінансування, надання міжбюджетних трансфертів, а також застосування форм і методів фінансового контролю. Важелі бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку держави конкретизують дію певного фінансового інструменту, діють у його межах. За допомогою важелів бюджетного механізму здійснюють стимулювання або обмеження впливу конкретного фінансового інструменту на формування, розподіл або використання бюджетних ресурсів.

Відповідно до сфери впливу на перебіг розподільчих відносин, у складі бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку доцільно виділити дві підсистеми, а саме підсистему формування бюджетних ресурсів і підсистему їхнього використання кожна із цих складових підсистем передбачає формування унікального набору фінансових методів, форм, інструментів та важелів впливу на бюджетні відносини.

Основними компонентами підсистеми формування бюджетних ресурсів є методи, за допомогою яких відбувається централізація частини ВВП у доходах бюджетів усіх рівнів. На практиці виокремлюють податковий, неподатковий і трансфертних методи формування бюджетних ресурсів. З певною ймовірністю їх можна також означити як методи обов'язкової та добровільної мобілізації бюджетних ресурсів. Перший із методів – податковий – полягає у примусовому та безвідплатному вилученні частини доходів суб'єктів господарювання на користь держави за допомогою фіскальних інструментів (податків, зборів та інших платежів). Метод добровільної мобілізації бюджетних ресурсів отримує своє вираження у проведенні лотерей, емісії боргових зобов'язань держави, залученні грантових ресурсів та добровільних внесків до бюджету від фізичних і юридичних осіб. Кожен з цих інструментів передбачає застосування фінансових важелів, які підсилюють або послаблюють його дію. Завдяки цьому держава отримує реальні можливості впливати на економічні явища й процеси.

Окреме місце у складі підсистеми формування бюджетних ресурсів займає інструментарій попереднього розподілу, які забезпечують корегування потоків бюджетних коштів у галузевому, регіональному контекстах та між рівнями бюджетної системи. При цьому застосовують такі важелі, які поділ доходів на власній закріплені, надання цільових та безцільових трансфертів, бюджетні кредити та інші.

Основу впливу бюджетного механізму на економічний розвиток держави забезпечує підсистема використання бюджетних ресурсів. Основними методами цієї підсистеми, через які виявляється дієвий вплив бюджету на економічний розвиток, є бюджетне фінансування, інвестування, кредитування. Деталізацію ці

фінансові методи отримують у конкретних інструментах та важелях, таких як норми і нормативи видатків, дотації, субвенції та субсидії, бюджетні пільги, бюджетні кредити та кредитні гарантії, списання бюджетної заборгованості, надання грантів та інших форм безповоротної фінансової допомоги тощо. за нецільове та неефективне використання бюджетних ресурсів у можуть бути задіяні бюджетні інструменти санкційного спрямування, а саме зменшення або призупинення бюджетного фінансування, вилучення бюджетних ресурсів, які використані не за призначенням, скасування дії бюджетних пільг та ін. Проте, дієвість застосування цих інструментів передусім залежить від ефективності здійснення бюджетного моніторингу й контролю за бюджетними потоками.

Ефективність використання бюджетного механізму у питанні впливу на темпи економічного розвитку залежить від злагодженості й продуманості функціонування усіх його компонент. Приводячи у дію ці компоненти, держава може спрямувати розвиток економіки відповідно до інтересів суспільства, або ж навпаки, направити його за задоволення побажань обмеженого кола осіб, які наділені тіньовою політичною і економічною владою. Ефективність бюджетного механізму пов'язана із можливостями впливу держави на економічній процесі через конкретні види доходів та видатків бюджету, на кореспонденцію цього впливу з інтересами усіх суб'єктів економіки. Тільки у цьому випадку доходи і видатки бюджету можуть трансформуватись у стимули розвитку економіки, підвищення її ефективності, сприяти прискоренню структурних трансформацій в економічній системі, її перебудові відповідно до нових тенденцій глобального розвитку.

Висновки до розділу 1

Системне реформування вітчизняної економічної моделі, забезпечення стабільного економічного зростання в період післявоєнної відбудови країни вимагає подальшого переосмислення ролі держави в економічних процесах.

Стратегічним орієнтиром державної економічної політики в Україні має стати створення умов для реалізації конкурентних переваг країни у світовому економічному просторі. Значні перспективи країни зайняти вагому нішу не лише на ринках сировинних товарів, але й у секторі наукоємних інноваційних секторів економіки визначають високу відповідальність держави та її активну участь у реалізації інноваційного курсу розвитку країни.

Бюджет є найбільшим централізованим фондом фінансових ресурсів, за допомогою якого держава впливає на процеси розширеного відтворення й реалізацію соціальних цілей відповідно до пріоритетів фінансової політики. Формування бюджетних ресурсів відбувається на кількох стадіях процесу розподілу ВВП, завдяки чому держава має можливість впливати на вартісну структуру виробництва, регулювати структурні пропорції в економіці, зокрема між споживанням і накопиченням, між матеріальним виробництвом та сферою послуг. Бюджет важливий також з точки зору перерозподілу фінансових ресурсів у регіональному і галузевому ракурсах.

Суспільне призначення бюджету реалізується через його взаємозв'язані частини – доходи і видатки. У бюджетній практиці вони отримують вираження у конкретних методах та інструментах мобілізації бюджетних ресурсів, а також у напрямках, каналах та способах їхнього використання. Конкретні методи та форми мобілізації бюджетних ресурсів та їхнього використання є складовими бюджетного механізму. Кожному із цих елементів притаманні свої особливості та водночас вони усі тісно пов'язані між собою, утворюючи єдине ціле. Завдяки бюджетному механізму завдання економічної політики держави отримують реалізацію через конкретні фінансові відносини між державою та суб'єктами економіки.

Бюджетний механізм забезпечення економічного розвитку являє собою цілеспрямовано сформовану сукупність фінансових методів, форм, інструментів та важелів впливу на перебіг розподільчих відносин, пов'язаних із формуванням і використанням бюджетних ресурсів, завдяки застосуванню яких відбуваються

кількісні та якісні зміни в економічних явищах та процесах у відповідності до пріоритетів бюджетної політики на конкретному етапі державного будівництва.

Формування пріоритетів бюджетної політики, які програмного базису для застосування інструментарію бюджетного механізму, відбувається на основі пріоритетів розвитку країни, визначених у відповідних стратегічних документах та розроблених на їх основі прогнозів та планів діяльності. Вплив бюджетного механізму на економічну систему виявляється через різні форми організації бюджетних відносин, методи мобілізації бюджетних ресурсів, умови та принципи їхнього використання й, загалом, параметри бюджетних ресурсів, які надходять у розпорядження держави. Ефективність використання бюджетного механізму у питанні впливу на темпи економічного розвитку залежить від злагодженості й продуманості функціонування усіх його компонент.

Розділ 2

ПРАКТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ ТА БЕЗПЕКОВИХ РИЗИКІВ

2.1. Політика формування бюджетних ресурсів як складова забезпечення економічного розвитку

Формування бюджетних ресурсів є одним із важливих завдань бюджетного механізму, оскільки від повноти забезпечення потреби органів влади у ресурсах на здійснення їхніх повноважень значною мірою залежить ефективність роботи усєї системи публічного управління. Доходи бюджетної системи є фінансовою базою діяльності держави, їхні обсяги та структура тісно пов'язані із реалізацією відповідного напрямку бюджетної політики. Розглядаючи бюджетний механізм з позицій формування бюджетних ресурсів, вчені зазвичай акцентують увагу на тому, що він є сукупністю методів, важелів та інструментів, за допомогою яких держава наповнює свої централізовані фонди фінансових ресурсів, щоб надалі спрямувати ці кошти на реалізацію покладених на неї функцій щодо оборони території країни, забезпечення охорони правопорядку, надання послуг духовно-культурного та просвітницького призначення, соціального захисту населення та ін. [36, с. 94]. Однак, такий погляд на призначення бюджетного механізму неповний, адже в рамках процесу формування бюджетних ресурсів реалізується також потенціал бюджету як інструмента регулювання макроекономічного розвитку.

Формування бюджетних ресурсів відбувається з різних джерел, які серед наукової спільноти прийнято розмежувати на внутрішні та зовнішні. Перша група джерел доходів бюджету представлена валовим внутрішнім продуктом країни та її національним багатством, які в процесі кількох стадій розподільчих відносин забезпечують формування доходів бюджету від податкових платежів,

господарського використання майна і ресурсів, в тому числі їх продажу. Щодо другої групи джерел формування бюджетних ресурсів, її представляють різні види зовнішніх надходжень у формі грантової допомоги, кредитів та інших трансфертів з-за кордону. В основі надходження таких бюджетних ресурсів, на думку В. Опаріна, лежить міжнародний розподіл доходів та фінансових ресурсів [50, с. 123].

У країнах з розвинутою ринковою економікою та усталеними традиціями демократичного урядування головну роль у формуванні бюджетних ресурсів відіграють податки, збори та інші фіскальні платежі. У такій структурі доходів бюджету реалізуються положення концепції фіскального обміну, відповідно до якої між державою і суспільством діє негласний договір про те, що громадяни будуть чесно сплачувати податки, а держава повертатиме їх у формі суспільних благ. За таких умов немає необхідності в існуванні значного державного сектору, який зазвичай показує значно гірші показники функціонування, ніж приватний. Отож, формування бюджетних ресурсів є, значною мірою, наслідком реалізації податкової політики, адже від складу системи оподаткування, елементів усіх фіскальних платежів, ефективності їхнього адміністрування залежать обсяги та структура доходів бюджетів усіх рівнів.

Крім традиційної фіскальної функції, яка полягає у забезпеченні держави необхідним обсягом фінансових ресурсів, податкова політика реалізує також функцію регулювання – через фіскальні інструменти уряд може стимулювати чи стримувати зростання економіки в цілому або окремих галузях, в залежності від цілей соціально-економічного розвитку на конкретному етапі розвитку держави. Однак, регуляторний потенціал податкової політики нерідко ігнорується, а вся увага органів влади зосереджена на тому, щоб цілі функціонування податкової системи передбачали мобілізацію максимального обсягу бюджетних ресурсів. Такий підхід до реалізації податкової політики може негативно позначатись на економічній активності, стимулювати збільшення тіньового сегменту економіки, спотворювати кон'юнктуру ринку, збільшувати безробіття тощо. Таким чином

руйнується зв'язок між політикою формування доходів бюджету та політикою економічного розвитку, цілі яких розходяться.

Особливої ваги проведення продуманої політики формування бюджетних ресурсів набуває в умовах війни та післявоєнного відновлення держави, коли з одного боку, через необхідність значних вкладень у відбудовчі проекти держава буде прагнути до консолідації фінансових ресурсів економіки, а з іншого боку, – така політика може руйнівним чином впливати на постраждалий від війни реальний сектор економіки, звести економічне зростання до мінімуму. Отож, податкову політику, як основу політики формування бюджетних ресурсів, слід вибудовувати так, щоб забезпечити реалізацію фіскальної функції податків та повноцінно виконувати видаткові зобов'язання держави, але й зберегти стимули для господарської діяльності, зростання інвестицій у різні сектори економіки, підвищення конкурентоспроможності країни на світовому ринку.

Практичним результатом реалізації податкової політики є встановлення у країні певного рівня податкового навантаження. Він відображає частку ресурсів економіки, яку держава централізує у бюджетних та позабюджетних соціальних фондах за допомогою фіскальних платежів. Рівень податкового навантаження є найбільш об'єктивним індикатором того, чи є податкова система інструментом забезпечення фінансових потреб держави, чи фактором ризику її економічній безпеці.

Аналітичні дослідження останнього часу переконливо демонструють, що надмірний рівень податкового навантаження негативно впливає на темпи росту економіки. Як резюмують фахівці Українського інституту майбутнього, «піки економічного зростання більшості країн припадали якраз на періоди, коли вони знижували податки, а не навпаки» [53]. Зокрема, підвищення рівня податкового тиску на прибутки корпорацій у США у 1913-1921 рр. з 7% до 73% призвело до того, що середній темп економічного зростання знизився до «мінус» 3%, тобто до рецесії. Натомість, зниження податкової ставки на корпоративні прибутки до 25% у 1929 році відновило позитивну динаміку економічного росту до 6% на рік. Подібні тенденції характерні для інших країн, зокрема Китаю, де з підвищенням

рівня перерозподілу ВВП темпи економічного росту поступально падають. При цьому, в окремих сегментах китайської економіки податкове навантаження сягає 35%, що є причиною їхньої довгострокової рецесії. «Ці приклади підтверджують неокласичну економічну точку зору, згідно з якою дохід та багатство повинні спочатку бути вироблені, а вже потім спожиті» [53].

У макроекономічному контексті, регулювання податкового навантаження можна ототожнити із квазі-видатками, адже знижуючи рівень податкового тиску, держава залишає недоотриманий обсяг бюджетних ресурсів в економіці. Таким чином, замість прямого фінансування бюджетних програм, частина з яких має економічне спрямування, уряд задіює ринкові механізми бюджетної підтримки економічного зростання через зменшення масштабів перерозподілу ВВП.

Важливим з погляду використання фіскальних інструментів для підтримки економічного зростання є рівень податкового навантаження у розрізі факторів суспільного відтворення – праці й капіталу. Водночас, на думку З. Лободіної, при функціонуванні бюджетного механізму, поряд із введенням нових податків та зборів, у вітчизняній практиці регулювання економічного розвитку «здебільшого використовують такі фінансові важелі, як розширення переліку об'єктів і баз оподаткування за окремими податками (зборами), зміну податкових ставок, умов їх застосування» [42]. Найбільш гнучким із елементів фіскальних платежів, який змінює дію фіскального інструменту, є його ставка, яка визначається як розмір податкових нарахувань на одиницю виміру бази оподаткування. На відміну від специфічних ставок податків, які встановлюються у фіксованій величині до кожної одиниці виміру бази оподаткування, більший регуляторний вплив мають адвалерні ставки податків – у процентному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування.

За оцінками В. Майкбрайді, найбільший дестимулюючий вплив на темпи економічного зростання здійснюють податки на фактори виробництва (праця та капітал). Вони зменшують стимули до інвестування коштів, збільшення капіталу та підвищення рівня оплати праці. Падіння інвестицій негативно впливає на показники продуктивності праці, що спричиняє зниження стимулів до праці [6].

Особливо шкідливим для економічного зростання, на думку В. Макбрайді, є прогресія податкових ставок: при оподаткуванні праці, коли при вищих доходах застосовують вищі ставки податку, це зменшує віддачу від освіти (оскільки у ринковій економіці з вищим рівнем освіти пов'язані вищі доходи); щодо оподаткування капіталу, то прогресія ставок знижує вкладення в інновації, адже найбільша частка таких вкладень припадає на осіб з високими доходами [6].

На підставі цих міркувань, А. Алесіна та С. Ардагна роблять висновок, що для прискорення економічного росту більш ефективними є фіскальні стимули, пов'язані із зниженням рівня оподаткування, ніж із збільшенням бюджетних витрат [1]. За їхніми розрахунками, зменшення витрат держави на 1% практично не позначається на темпах економічного зростання, натомість, приріст рівня податкового навантаження на 1% спричиняє зменшення ВВП на 1,3% через два роки. За оцінками Д. Ромера і К. Ромер, негативний вплив підвищення податків на темпи росту економіки ще більший, при зростанні податкового тиску на 1% реальний ВВП у середньостроковому горизонті зменшується на 3% [9].

При оцінюванні впливу фіскального навантаження на темпи розвитку економіки важливою є не тільки його загальна величина, але й навантаження у розрізі окремих факторів виробництва. На думку вчених Українського інституту майбутнього, з цих позицій найбільш деструктивними є податки на капітал, менший негативний ефект на економічну активність створюють податки на працю і споживання, а мінімально залежить економічне зростання від податків на власність, які сплачують домогосподарства [53]. Розрахунок рівня податкового навантаження в Україні у розрізі факторів виробництва показує, що найменше фіскальних зобов'язань покладено на капітал, тоді як половину рівня податкового тиску припадає на працю (табл. 2.1).

Показники таблиці 2.1 дають можливість зробити певні висновки: по-перше, відзначити постійне коливання рівня податкового навантаження з року в рік, що свідчить про відсутність стратегічного бачення розвитку фіскальної сфери; по-друге, високий рівень податкового навантаження як для країни, що розвивається. За показником податкового тиску Україна перебуває на рівні

розвинених країн, де домінують індустрії 3.0 та 4.0, натомість в нашій державі утвердилась сировинна модель економіки. Вітчизняна фіскальна система прагне до постійного підвищення рівня податкового навантаження, тоді як багато країн сусідів України (Польща, Чехія, Естонія та ін.) почали поступальне зниження податкового тиску. Завдяки цьому вони в останні роки демонструють кращі показники економічного зростання порівняно з іншими державами ЄС.

Таблиця 2.1

**Рівень податкового навантаження загалом та в розрізі факторів
виробництва в Україні у 2016-2022 рр.**

Показники	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Рівень бюджетного податкового навантаження, %	32,0	33,9	32,0	29,1	29,8	33,3	25,9
ВВП реальний (в цінах попереднього року)	2034,4	2445,5	3083,4	3675,7	3818,4	4363,5	5191,0
Податкові надходження до зведеного бюджету, млрд грн	650,7	828,1	986,3	1070,3	1136,6	1453,8	1343,2
Рівень податкового навантаження на працю, %	13,2	15,1	15,0	15,6	16,7	17,2	17,2
ПДФО, млрд грн	138,7	185,6	229,9	297,8	319,0	378,3	420,7
ЄСВ, млрд грн	111,7	158,9	202,0	241,7	281,7	327,0	425,3
Єдиний податок, млрд грн	17,1	24,0	29,5	35,2	38,0	46,2	47,2
Рівень податкового навантаження на капітал, %	5,3	5,1	5,1	4,6	4,6	5,8	4,3
Податок на прибуток, млрд грн	60,2	73,3	106,1	117,3	118,4	163,8	130,6
Рента, млрд грн	46,6	51,1	50,0	52,0	57,1	89,3	94,1
Рівень податкового навантаження на споживання, %	17,8	19,0	17,3	14,8	15,3	17,2	11,6
ПДВ, млрд грн	235,5	313,9	374,5	378,6	400,6	536,4	467,0
Мито, млрд грн	20,3	24,5	27,0	30,0	30,4	38,1	26,2
Акцизний податок, млрд грн	101,7	121,4	126,7	130,7	146,6	172,0	105,2
Інші, млрд грн	4,9	4,7	4,9	6,0	5,3	5,3	4,9
Коефіцієнт податкового навантаження загальний, %	37,5	40,4	38,5	35,7	37,1	40,8	34,1

Джерело: побудовано за даними [53; 16; 17].

Якщо оцінити зміну податкового навантаження за факторами виробництва у 2022 році, то можна помітити, що з початком великої війни в Україні значно знизився податковий тиск на споживання та капітал, тоді як податки на працю практично не змінили свого відношення до ВВП. Причини такої динаміки – у прийнятті державою комплексу податкових заходів для підтримки економіки, які

включали: скасування акцизного податку на пальне та зниження ставки ПДВ до 7% для нього, скасування митних платежів (ПДВ та акцизного податку) для усіх товарних груп імпорту, а також введення спрощеної системи оподаткування зі ставкою податку 2% для усього бізнесу. Водночас, було введено мораторій на будь-які перевірки бізнесу [18].

Надання податкових пільг з різних видів податків дало можливість уряду підтримати економіку в перші місяці війни, збалансувати ринок пального та уникнути дефіциту товарів. Загальний обсяг «від’ємних» податкових надходжень у 2022 році становив 76,3 млрд грн, з яких 3/4 становили пільги з податку на додану вартість, а 20% – пільги з майнового податку. Внаслідок цього, при усіх економічних втратах від окупації території, знищення основних фондів суб’єктів господарювання, зменшення посівних площ в аграрному секторі тощо падіння ВВП України у 2022 році склало 19,3%, хоча на початку війни прогнозувалось на рівні до 50% і більше.

Однак, фінансова підтримка економіки через «від’ємні податки» призвела до значного зростання дефіциту бюджету, який уряд змушений був покривати за рахунок зовнішніх позик та емісії грошей. Тому уже в другій половині 2022 року уряд поступово почав скасовувати окремі види податкових пільг. Відповідно до розрахунків, в проектах державного бюджету та місцевих бюджетів на 2023 рік було передбачено пільг з різних видів податків на загальну суму 62,8 млрд грн, з яких 46,3 млрд грн припадає на пільги з податку на додану вартість, 14,2 млрд грн – пільги з податку на майно (рис. 2.1).

У науковій літературі надання податкових пільг, або «від’ємних» податків розглядають як альтернативу бюджетній підтримці економіки через субсидії чи цільові програми. Податкові пільги є за своєю природою більш демократичним інструментом фіскального стимулювання росту економіки, ніж пряма бюджетна підтримка окремих галузей виробництва чи окремих підприємств. Втім, у нашій країні ефективність надання податкових пільг сумнівна, що пояснюється різними причинами. Як зазначає Д. Марчак, більшість податкових пільг в Україні мають «розмите» формулювання їх призначення, як «стимулювання розвитку галузі»

чи «збільшення кількості робочих місць» без конкретних розрахунків значень цих показників [46]. Більш того, практично немає прикладів, коли після надання пільг відповідна галузь економіки почала б швидко розвиватись.

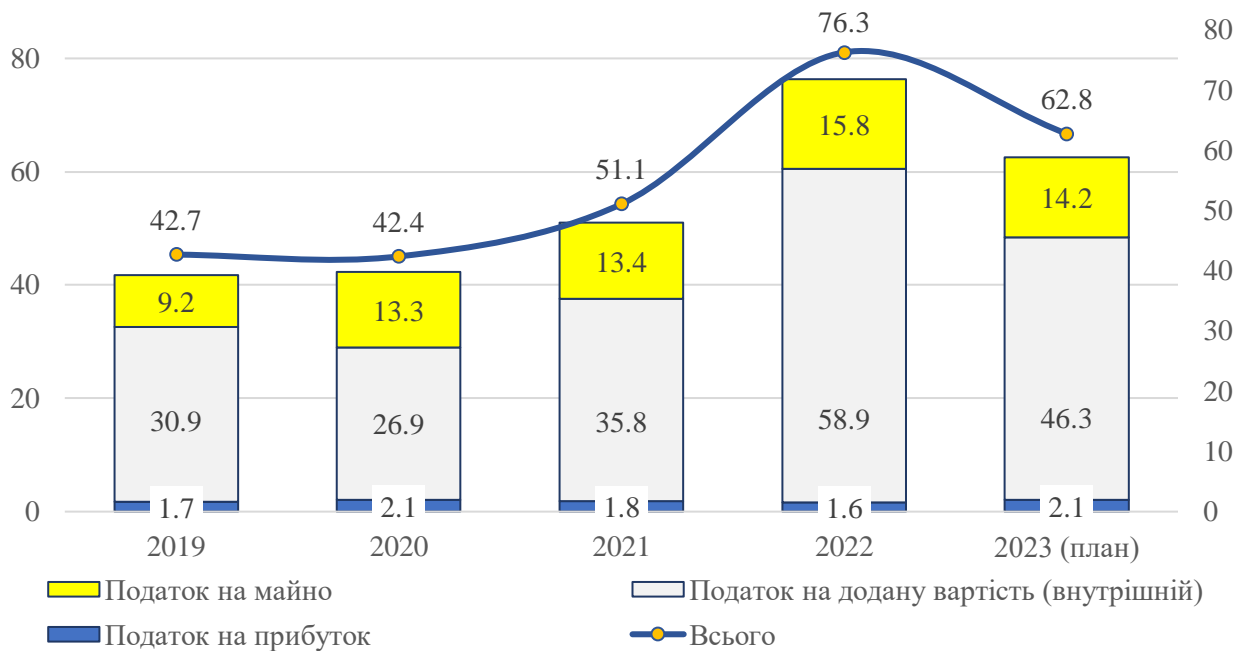

Рис. 2.1. Обсяги «від’ємних» податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів від надання податкових пільг в Україні у 2019-2023 рр., млрд грн

Джерело: побудовано за даними [53].

Експерти з питань оподаткування негативно оцінюють практику надання податкових пільг як інструмента фіскальної підтримки розвитку економіки. На думку Я. Вінокурова, надані в Україні податкові пільги є наслідком процвітання лобізму в парламенті, особливо при ухваленні проекту державного бюджету, а крім бюджетних втрат, вони не мають іншого ефекту застосування. Наприклад, найбільшими бенефіціарами спеціального режиму оподаткування, який діяв до 2017 року в аграрному секторі були не дрібні фермерські господарства, а кілька найбільших агрохолдингів України [18]. Надання в перші місяці війни пільг з оподаткування операцій ввезення автотранспорту (під приводом допомоги для фронту і відновлення знищеного автопарку населення) призвело до збільшення масштабів безмитного ввезення вживаних автомобілів, що перетворилось на цілу індустрію, що завдала значних збитків бюджету. Водночас, надання пільг з оподаткування спотворює бізнес-середовище, оскільки ставить одних суб’єктів

господарювання у більш вигідне становище порівняно з іншими. Це негативно впливає на мотивацію іноземних компаній провадити бізнес в Україні, що для бюджету обертається додатковими бюджетними втратами.

2.2. Тенденції бюджетного фінансування економічного розвитку

Практика застосування бюджетного механізму для підтримання розвитку економіки різко відрізняє вітчизняний і зарубіжний підходи до вирішення цього завдання. Якщо у країнах з ринковою економікою та усталеними традиціями демократії превалюють інструменти непрямого стимулювання економіки через зміну рівня податкового навантаження, то в Україні впродовж усього періоду її незалежності першість мали інструменти прямого бюджетного фінансування програм і заходів економічного спрямування.

Перехід до ринкових відносин призвів до перегляду функцій держави, пошуку раціонального співвідношення відповідальності ринку та публічної влади. Одним із головних пріоритетів довгострокової бюджетної політики як країни із транзитною економікою є визначення оптимальних масштабів діяльності держави у контексті її впливу на розвиток економіки, створення необхідного середовища для реалізації її конкурентних переваг на світовому ринку. В період проведення активних структурних реформ фінансова підтримка окремих галузей на основі застосування ринкових підходів дає можливість згладити дію економічних циклів, зменшити прояви економічної депресії та прискорити перехід до зростання. Крім цього, важливою з точки зору регулювання економіки є корпоративна діяльність держави, тобто як власника суб'єктів господарювання реального сектору. За словами В. Кулика, у такий спосіб держава «має можливість прямого впливу на суб'єкти господарювання, які мають стратегічне значення для країни та окремих регіонів, на місцевому рівні» [40, с. 26]. Навіть після багатьох років приватизації, найбільші компанії в Україні все ще перебувають у державній власності, тобто так звана «велика» приватизація поки перебуває на етапі планування.

Водночас, надмірна централізація фінансових ресурсів економіки нібито під приводом збільшення бюджетних вкладень в економіку здатна підірвати мотиви до підприємницької діяльності, гальмувати економічну активність, продовжує успадковані з часів планового господарювання традиції надмірного регулювання економічних процесів. Спотворення ринкового середовища через використання різних форм субсидування і дотування окремих сегментів економіки або окремих виробництв може мати шкідливий вплив на інвестиційній процеси, відвернути від України зовнішніх інвесторів, які не звикли працювати в умовах неконкурентного ринку.

Перші роки незалежності країни позначені провідним значенням видатків на народне господарство у структурі сукупних видатків бюджету. Підприємства, які працювали збитково і не мали власних коштів для розвитку, отримували дотації з бюджету, якщо їхня продукція вважалась суспільно необхідною. Треба зауважити, що цілі галузі економіки були визначені як такі, що виробляють суспільно важливу продукцію, статус стратегічних мали тисячі підприємств, що давало їм можливість отримувати фінансування з бюджету. Навіть з прийняттям у 2003 році Господарського кодексу України [25], до нього були перенесені норми щодо збереження практики надання дотацій підприємствам. Відповідно до них, «державна може надавати дотації: на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування, на виробництво життєво важливих лікарських препаратів та засобів реабілітації осіб з інвалідністю, на імпорتنі закупівлі окремих товарів, послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення, а також суб'єктам господарювання, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, необхідному для підтримання їх діяльності, на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект» [25].

Таким чином, в межах вітчизняного законодавства передбачені можливості для спрямування бюджетних ресурсів на підтримання економічної діяльності. Зважаючи на непродуктивну практику бюджетної підтримки підприємств в перші роки незалежності, не слід однозначно негативно оцінювати спрямування коштів

бюджету на економічну діяльність, адже в багатьох випадках вони можуть мати значний корисний ефект. Серед найбільш продуктивних напрямів бюджетної підтримки економіки в науковому середовищі визначають спрямування коштів бюджету на розвиток інновацій, прикладні наукові дослідження, вирівнювання регіональних диспропорцій. Однак, кожен випадок впровадження інструментів бюджетної підтримки певної галузі економіки чи конкретних виробництв повинен отримати кількісне та змістовне обґрунтування, з розрахунком бюджетних втрат і отриманих вигод. Важливим є також отримання оптимальної структури видатків бюджету на економічну діяльність, яка повинні відображати пріоритети політики держави у сфері стимулювання економічного розвитку.

Перше десятиліття незалежності позначене збереженням характерних для планової економіки інструментів бюджетної підтримки економіки, які задіявали для багатьох галузей економіки. Підприємства, які не могли адаптуватись до роботи в умовах ринку, отримували податкові пільги і бюджетні кредити, гарантії при залученні іноземних кредитів та інші преференції. Уряд змушував банківські установи надавати пільгові кредити для підприємств та галузей, які мали статус стратегічно важливих. Це зберігало застарілу структуру економіки, стримувало її реструктуризацію і становлення нових галузей. Водночас, через застосування податкових пільг та субсидій для підприємств збільшувались обсяги дефіциту бюджету. З бюджету щорічно виділялись значні кошти на підтримання діяльності підприємств вугільної промисловості, яка була збитковою ще з радянських часів, а також на фінансову підтримку сільськогосподарських підприємств, які через відсутність ринкових відносин в аграрному секторі, диспаритет цін та нестачу стимулів до ефективного господарювання були «хронічно» збитковими. Уряд кожної весни та восени був змушений вишукувати значні кошти для фінансування весняної посівної кампанії, а також «битви за врожай». При цьому результати діяльності підприємств аграрного сектору чи вугільної промисловості з року в рік погіршувались. Таким чином, як резюмує І. Луніна, основна частина видатків бюджету на економічну діяльність «витрачалася не на створення сприятливих загальноекономічних умов для успішного функціонування виробництва в

ринкових умовах (наприклад, на будівництво та створення мережі автомобільних шляхів або залізниць, на створення інших об'єктів виробничої інфраструктури), а на фінансування діяльності окремих підприємств» [44, с. 273].

Попри збереження архаїчних форм бюджетної підтримки неефективних виробництв, перехід до ринкових відносин призводив до поступового зниження рівня видатків на економічну діяльність у структурі сукупних видатків бюджету. За період 1990-2001 рр. цей показник знизився у 2,3 рази (з 12,7% до 4,5%), однак реалізація бюджетних програм у сфері економічної діяльності продовжувала бути одним із найважливіших напрямів бюджетних видатків. Паралельно до прямих бюджетних субсидій, підприємства отримували додаткове фінансування у формі несплати заборгованості з податків та інших фіскальних платежів, внесків на пенсійне страхування. Практика періодичного списання заборгованості з податків та інших платежів не стимулювала суб'єктів господарювання до дотримання платіжної дисципліни у розрахунках з бюджетом.

Подібні риси бюджетна політика щодо сприяння економічному розвитку зберігала з певними змінами також у 2010-х роках. Хоча найбільш одіозні види бюджетного субсидування збиткових підприємств були відмінені, проте до провідних напрямів використання бюджетних ресурсів належало надання дотацій НАК «Нафтогаз України» через гальмування житлово-комунальної реформи й приведення тарифів на природний газ для побутових потреб та інші комунальні послуги до обґрунтованого рівня. Замість переходу до адресної підтримки сімей, які не мають достатньо доходів для оплати справедливої вартості комунальних благ, через популізм владних кіл було прийнято мораторій на підвищення тарифів на комунальні послуги, а з бюджету покривалась різниця між вартістю купівлі природного газу за кордоном та цінами внутрішнього ринку. Подібні процеси спостерігались щодо вугільної галузі, де відсутність реформ замінялась щорічним дотуванням збиткових вугледобувних підприємств, які отримували кошти на покриття різниці між високою собівартістю видобутку вугілля (через вироблення пластів) та цінами на нього на внутрішньому ринку.

Останні роки позначені нестабільністю у бюджетній політиці спрямування бюджетних ресурсів на потреби економіки. За період 2018-2021 рр. відповідні видатки з бюджетів усіх рівнів збільшилися з 140,8 до 293,4 млрд грн, або в 2,1 рази, а їхня частка у сукупних видатках зведеного бюджету – в 1,4 рази до 15,91%. Однак, початок повномасштабної війни змусив уряд відмовитись від вкладення бюджетних коштів у реалізацію бюджетних програм з економічної діяльності для їхнього спрямування на потреби оборони. Відповідно, у 2022 році на економічну діяльність було спрямовано 156,4 млрд грн, або майже вповоловину менше, ніж у попередньому році. Питома вага видатків на розвиток економіки зменшилась у структурі сукупних видатків бюджету втричі. На 2023 рік заплановане зростання як абсолютного обсягу видатків бюджету на економічну діяльність, так і питомої ваги у ВВП та сукупних бюджетних видатках (рис. 2.2). Однак, реальність цих прогнозів залежить від перспектив завершення війни в Україні та економічного становища.

Рис. 2.2. Видатки зведеного бюджету України на економічну діяльність у 2018-2023 рр., млрд грн

Джерело: побудовано за даними [17].

Важливим для оцінки практики бюджетного фінансування економічної діяльності є відстеження змін у напрямках спрямування коштів. Впродовж усього аналізованого періоду найбільшу питому вагу у складі видатків на економічну діяльність займало фінансування транспорту. На його потреби у 2021 році було виділено з бюджетів усіх рівнів 195,7 млрд грн, або 2/3 сукупних видатків за цим напрямом бюджетної політики. Проте, початок масштабної війни з росією змусив відмовитись від значної частини бюджетних програм у галузі транспорту, через що відповідні видатки зменшились в 2,7 рази. Відповідно до планів на 2023 рік, фінансування транспорту має зрости в 1,7 рази до 129,3 млрд грн (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Видатки зведеного бюджету на економічну діяльність
у розрізі галузей в Україні у 2018-2023 рр., млрд грн**

Показники	2018	2019	2020	2021	2022	2023 (план)
Видатки на економічну діяльність	140,76	154,22	262,81	293,35	156,43	317,28
Загальна економічна, торговельна і трудова діяльність	3,57	3,73	3,91	4,39	3,91	4,52
Сільське, лісове, рибне господарств, мисливство	14,11	14,40	14,82	16,81	10,29	16,77
Паливно-енергетичний комплекс:	3,50	4,27	5,99	6,03	16,87	33,48
Вугільна галузь	3,06	3,90	5,36	5,46	3,65	3,50
Інша промисловість і будівництво:	15,05	17,84	25,84	25,85	12,73	27,66
Будівництво	11,75	15,39	23,37	23,03	3,31	19,71
Транспорт	70,29	77,50	143,15	195,68	71,86	129,25
Зв'язок, телекомунікації та інформатика	1,28	1,38	1,36	2,28	1,40	2,49
Інші видатки	32,96	35,10	67,74	42,31	39,37	103,11

Джерело: побудовано за даними [17].

Хоча в рамках бюджетного фінансування транспортної галузі реалізують широкий спектр бюджетних програм у різних видах транспорту, найбільшими за обсягом спрямування коштів бюджетними програмами є такі: «Розвиток мережі і утримання автомобільних доріг загального користування» та «Виконання боргових зобов'язань за запозиченнями, залученими державою або під державні гарантії на розвиток мережі автомобільних доріг загального користування». На їхнє виконання у 2021 році сукупно було спрямовано з усіх бюджетів 128,9 млрд

грн, або майже 2/3 видатків на транспортну галузь. Основним чинником такого значного зростання відповідних видатків стало започаткування цільової програми Президента України «Велике будівництво», в рамках якого розпочато ремонтні роботи на багатьох стратегічно важливих автодорогах України, а також розвиток дорожньої інфраструктури. Проте, повномасштабна війна призвела до зупинення цієї програми, внаслідок чого видатки на бюджетною програмою «Розвиток мережі і утримання автомобільних доріг загального користування» зменшилися відразу в 12,4 рази, або на 105,6 млрд грн (рис. 2.3). Ці кошти були перенаправлені на потреби оборони країни від зовнішньої агресії.

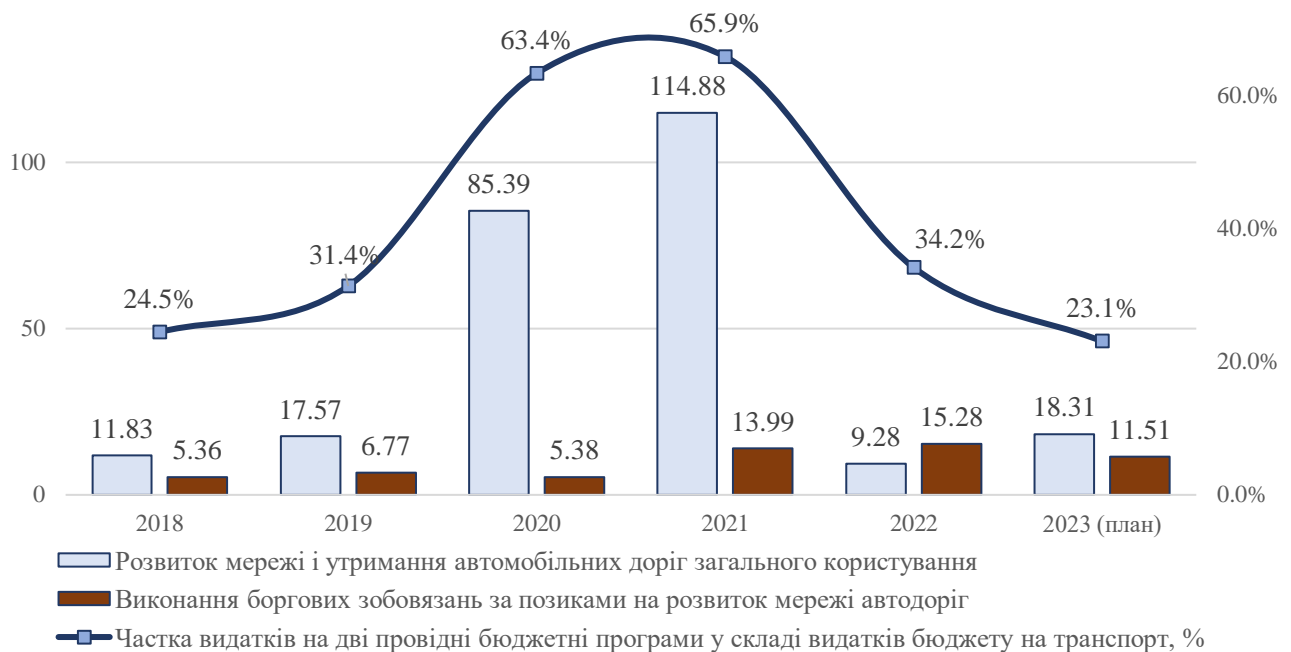

Рис. 2.3. Видатки зведеного бюджету на виконання двох провідних бюджетних програм у галузі транспорту в Україні у 2018-2023 рр., млрд грн

Джерело: побудовано за даними [17].

Впродовж багатьох років одним із основних напрямів бюджетних видатків на економічну діяльність було фінансування паливно-енергетичного комплексу, в тому числі вугільної промисловості. Певний час в Україні навіть функціонувало відповідне профільне міністерство, ліквідоване тільки у 2010 році. Видатки на функціонування вугільної галузі на початку незалежності країни становили від 1,5 до 3,5% від ВВП, однак впродовж наступного десятиліття показник поступово знижувався. У 2005 році різні форми бюджетної підтримки вугільної галузі склали

0,75% від ВВП, але цей показник не враховував податкових пільг для шахт, а також фінансування у формі накопичення заборгованості перед бюджетом. У політиці бюджетної підтримки вугільних підприємств зберігалась непродуктивна політика горизонтального вирівнювання витрат виробництва, коли за рахунок вилучення інвестиційних ресурсів шахт з кращими виробничими показниками покривались збитки неперспективних підприємств. Внаслідок цього, ефективні шахти втрачали стимули для зниження витрат і підвищення продуктивності, а їхнє керівництво концентрувало увагу на забезпеченні отримання дотацій з бюджету.

У політиці бюджетної підтримки вугільної галузі, яку було визнано стратегічно важливою, використовувались різні форми та інструменти. Найбільше значення за обсягом коштів, які надходили на його забезпечення мало часткове покриття витрат з собівартості продукції і погашення простроченої заборгованості за електричну енергію, на що у 2008-2010 рр. спрямовувалось до третини видатків на паливно-енергетичний комплекс. Ці видатки являли собою пряме дотування збиткових підприємств, яке було наслідком відсутності реформ у вугільній галузі. Така форма бюджетної підтримки вугільної промисловості продовжувалась аж до 2018 року, коли уряд врешті розпочав реалізацію реформ у галузі, спрямованих на її реструктуризацію із закриттям збиткових шахт та стимулюванням розвитку тих, які мають перспективи нарощування видобутку вугілля і прибуткової діяльності. На сьогодні у вугільній галузі, яка втратила більшість основних фондів через війну на сході України, реалізується комплексна бюджетна програма реструктуризації, на виконання якої у 2022 році з бюджету було спрямовано 5,0 млрд грн, що загалом відповідає показникам 2020-2021 рр.

Одним із традиційно важливих напрямів бюджетних видатків на розвиток економіки в Україні є бюджетна підтримка аграрного комплексу. Перші роки незалежності були позначені значними обсягами бюджетних видатків на потреби галузі, що пояснюється відсутністю системних реформ. Сільське господарство завжди розглядали як джерело «викачування» фінансових ресурсів для інших галузей економіки, яке традиційно продовжувало залишатись глибоко збитковим. Наслідком цього стало поступальне зниження виробничих показників аграрного

сектору, які до початку 2000-х років досягли рівня, який загрожував продовольчій безпеці країни. Це стало поштовхом для початку реформ в аграрному секторі.

У 2000-х роках в рамках бюджетної підтримки аграрної галузі було задіяно широкий перелік інструментів бюджетного механізму, які використовувались в рамках виконання кількох бюджетних програм. Серед найбільш вагомих із них слід відзначити такі бюджетні програми: «Бюджетна тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва», «Здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів», «Компенсація Пенсійному фонду втрат від застосування платниками фіксованого сільськогосподарського податку спеціальної ставки по сплаті збору на обов'язкове пенсійне страхування» та інші. Загальний обсяг видатків бюджету на підтримку аграрного сектору в 2018-2019 рр. коливався в межах 14,1-14,4 млрд грн. Однак, ці роки стали останніми у реалізації багатьох бюджетних програм фінансової підтримки аграрного сектору, які Україна була змушена згорнути в рамках приєднання до Світової організації торгівлі.

У 2019 році найбільшою за обсягом бюджетних видатків була бюджетна програма державної підтримки тваринництва, зберігання та переробки аграрної продукції, розвитку аквакультури, на яку спрямовано 2,4 млрд грн. На програму здешевлення банківських кредитів для аграрних підприємств у цьому ж році було виділено 0,45 млрд грн, а на фінансову підтримку розвитку фермерства – 0,42 млрд грн. На інші бюджетні програми в аграрному секторі у 2019 році з бюджету надійшло сумарно 1,1 млрд грн. Після відміни більшості бюджетних програм у галузі сільського господарства, єдиною програмою у цій сфері на сьогодні є фінансова підтримка сільськогосподарських виробників в обсязі 4,0-4,5 млрд грн щорічно впродовж 2020-2022 рр.

Останні роки позначені впровадженням нових форм бюджетної підтримки економіки, що зумовлено новітніми викликами стабільності економіки і потребою реагувати на можливі негативні тенденції, зумовлені їх дією. Зокрема, у 2020-2021 рр. найбільшим викликом для вітчизняної економіки стала епідемія COVID-19, яка призвела до зупинки цілих секторів господарства й значних збитків. Для

протидії цим викликам у 2021 році започатковано виконання цільової програми «Підтримка, яка передбачає можливість для суб'єктів малого і середнього бізнесу отримати фінансову підтримку з бюджету. Проте, ефективність цієї програми, на наш погляд, може бути поставлена під сумнів. Провідним її напрямом є надання одноразової допомоги у розмірі 6,5 тис. грн для фізичних осіб – підприємців, які постраждали від впливу бойових дій. Наскільки дієва така підтримка, зважаючи на її розміри та одноразовий характер надання – питання риторичне. Проте, у 2021 році на виконання цієї програми було витрачено з бюджету 8,0 млрд грн, у 2022 році – уже 32,0 млрд грн.

Більш раціональною, на наш погляд, є започаткована у 2020 році діяльність Фонду розвитку підприємництва, на що у 2020-2021 рр. з бюджету було виділено 2,0 млрд грн щорічно. У 2022 році на проекти Фонду надійшло уже понад 6,3 млрд грн бюджетних коштів. Діяльність Фонду передбачає реалізацію низки програм, однак найбільше значення серед них має цільова програма пільгових кредитів «Доступні кредити 5-7-9%», орієнтована на фінансову підтримку малого бізнесу. В рамках виконання цієї ініціативи тільки за період війни за рахунок механізму здешевлення банківських позик вітчизняний бізнес залучив позик на суму майже 145 млрд грн [32], що стало вагомим чинником його підтримки в складний для нашої країни період.

2.3. Тенденції використання кредитно-інвестиційних бюджетних інструментів стимулювання розвитку економіки

Розглядаючи проблематику функціонування бюджетного механізму, вчені зазвичай акцентують увагу на дослідженні операцій, пов'язаних із бюджетним фінансуванням, де кошти бюджету надходять на виконання програм за заходів у різних напрямках діяльності. Проте, важливе місце у складі інструментарію бюджетного механізму відіграють бюджетне кредитування та інвестування. Бюджетне кредитування є одним із різновидів кредитних взаємин за участі

держави, де вона надає позики з бюджету на умовах платності, терміновості та повернення. Щодо бюджетних інвестицій, то пояснення відповідного терміну в бюджетному законодавстві відсутнє. Однак, йому найбільш повно відповідає зміст поняття «капітальні видатки». Під останніми у законодавстві розуміють «видатки, які спрямовуються на придбання основного капіталу (обладнання і предметів довгострокового користування), необоротних активів (у тому числі землі, нематеріальних активів тощо), на капітальні інвестиції, капітальний ремонт; на створення державних запасів і резервів; на придбання капітальних активів; невідплатні платежі, компенсацію втрат, пов'язаних з пошкодженням основного капіталу» [55]. Проте, на наш погляд, не всі капітальні видатки слід характеризувати як бюджетні інвестиції, а лише ті, які пов'язані із реалізацією певних проектів розвитку з чітко визначеними результатами, що відображають користь від виконання проекту в економічному, соціальному чи екологічному плані.

Якщо звернути увагу на бюджетне кредитування, то його в сучасних умовах визначають як дієвий інструмент стимулювання розвитку економіки, який відзначається певними перевагами порівняно з іншими формами бюджетної підтримки економічного зростання. По-перше, надання бюджетних кредитів потребує менше бюджетних ресурсів, оскільки угоди про надання бюджетних кредитів також містять положення, що після завершення терміну користування позикою позичальник зобов'язаний повернути її до бюджету. Це дає можливість багаторазово надавати позики за рахунок одних і тих же ресурсів, нарощуючи обсяги бюджетної підтримки. По-друге, у бюджетному кредитуванні міститься важливий мотиваційний компонент, оскільки знаючи, що кредит потрібно буде повернути, позичальник буде мотивованим більш ефективно використовувати позичені кошти. По-третє, навіть стосовно пільгових кредитів, надання їх на умовах платності передбачає, що повернення позики відбувається разом з відсотками, що веде до нарощування обсягу бюджетних ресурсів. За вмілого використання, бюджетні кредити в умовах дефіциту бюджетних ресурсів дають

можливість уряду ефективно впливати на економічні процеси, стимулювати інвестиційну активність.

На думку Н. Лубкей, бюджетне кредитування має особливості порівняно із комерційним кредитуванням, які чітко вказують на його соціальний характер та широкі можливості держави для забезпечення дієвого контролю за цільовим та ефективним використанням кредитних ресурсів. Вона зазначає, що кредитні відносини, в яких бере участь держава і виступає у ролі кредитора, «мають певні специфічні риси, а саме: наявність у її розпорядженні значних фінансових ресурсів, зокрема ресурсів державного бюджету; надання кредитів на пільгових умовах; надання кредитів на розвиток пріоритетних галузей економіки; встановлення правових норм, які регламентують кредитні відносини; наявність у держави статистичної бази й інструментів впливу на позичальників» [31, с. 49].

У положеннях Бюджетного кодексу України визначено, що бюджетне кредитування передбачає «операції щодо надання коштів з бюджету, внаслідок чого виникають боргові зобов'язання перед бюджетом (в тому числі бюджетні позички та фінансова допомога з бюджету на поворотній основі), та операції з повернення кредитів до бюджету» [15]. Особливістю бюджетних кредитів є те, що на відміну від комерційних позик, їх надають не з розрахунку на майбутній прибуток, оскільки держава не ставить перед собою комерційні цілі. Бюджетне кредитування розглядають як дієвий інструмент стимулювання економічного розвитку, проведення бюджетної політики в економічній сфері, що має на меті досягнення цілей, корисних для усього суспільства.

Оцінка тенденцій функціонування бюджетного кредитування в останні роки вказує на те, що воно зазнає значного впливу новітніх загроз суспільному розвитку, таких як посилення економічної та геополітичної нестабільності, посилення регіональних конфліктів, активізація глобальних епідемій, початок в Україні повномасштабної війни з росією. Це вплинуло на процеси взяття та повернення бюджетних кредитів, оскільки в складних для держави умовах уряд провадить цілеспрямовану політику на консолідацію бюджетних ресурсів для належного забезпечення потреб оборони країни від зовнішнього агресора. Це

спричинило зміну траєкторії у бюджетному кредитуванні, зробивши сальдо надання-повернення позик від'ємним. В період до 2020 року чисті обсяги бюджетного кредитування поступально збільшувались: у 2018 році різниця між наданими та повернутими бюджетними кредитами становила 1,51 млрд грн, у 2020 році – уже 5,1 млрд грн, або втричі більше. Причини цього полягали у швидкому нарощуванні обсягів надання бюджетних кредитів, які у 2020 році досягли показника у 14,6 млрд грн, що в 1,8 рази перевищило значення 2018 року. Водночас, темпи повернення раніше виданих бюджетних позик значно відставали від динаміки надання кредитів – якщо у 2018 році вони становили 6,8 млрд грн, то у 2020 році – всього на 2,7 млрд грн (в 1,4 рази) більше (рис. 2.4).

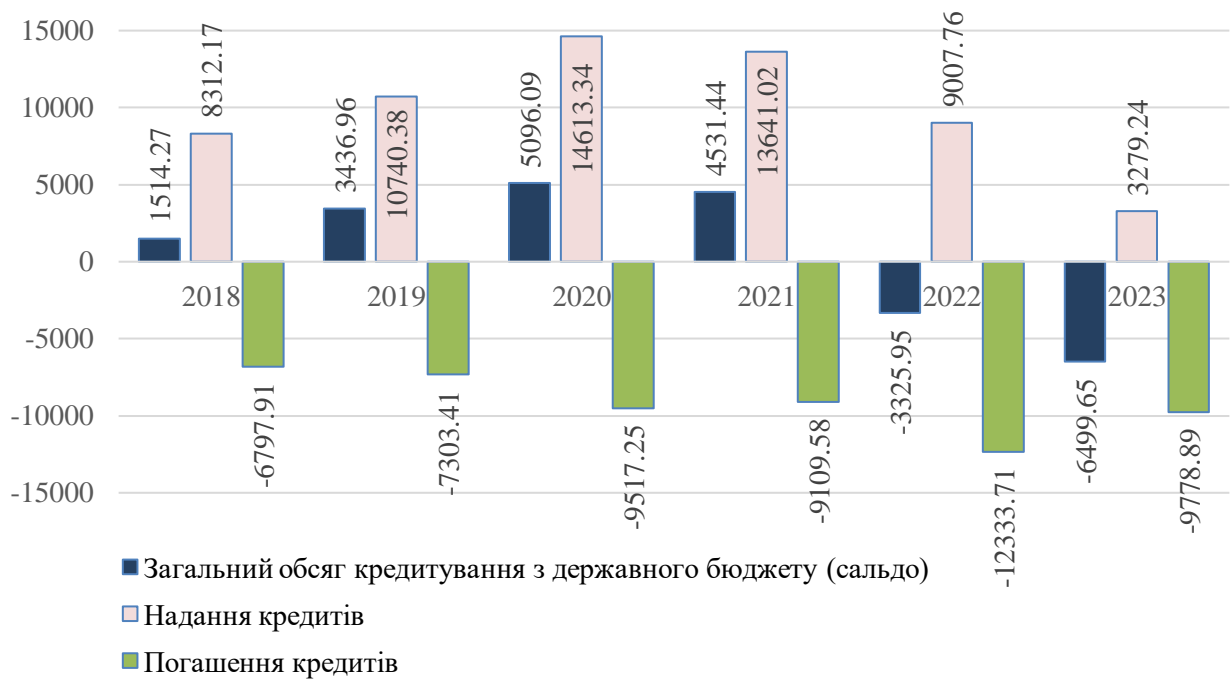

Рис. 2.4. Динаміка показників кредитування з Державного бюджету України за 2018-2023 рр., млн грн¹

Примітки: 1 – фактичні показники за три квартали 2023 року

Джерело: розраховано за [54].

Однак, гальмування економічної активності в Україні у зв'язку із ризиками глобальної епідемії коронавірусу та наростанням напруженості у відносинах з росією, які в подальшому переросли у повномасштабну агресію проти нашої країни, мало негативний вплив на показники бюджетного кредитування. Падіння

обсягів надання нових бюджетних позик супроводжувалось також зменшенням обсягів повернення раніше виданих бюджетних кредитів. Внаслідок цього, чисте сальдо надання-погашення бюджетних кредитів у 2021 році зменшилось до 4,53 млрд грн, або менше 9/10 від значень попереднього року. Впровадження різних обмежень для стримування епідемії коронавірусу, орієнтація на першочергове задоволення потреб охорони здоров'я, надання прямої бюджетної підтримки для населення та суб'єктів господарювання, які зазнавали економічних збитків від карантинних заходів, змусило уряд зменшити обсяги спрямування бюджетних ресурсів на програми бюджетного кредитування.

Негативна динаміка показників бюджетного кредитування ще більше посилилась з початком війни в Україні, що зумовлено зміною пріоритетів бюджетної політики в умовах воєнного стану. Необхідність консолідації бюджетних ресурсів на потребах оборони країни змусила уряд призупинити або згорнути виконання більшості бюджетних програм економічного спрямування, а також зменшити обсяги надання бюджетних кредитів. Зокрема, у 2022 році обсяги наданих бюджетних кредитів склали 9,01 млрд грн, що на 1/3 менше від значень попереднього року, а за три квартали 2023 року – 3,3 млрд грн (падіння у три рази порівняно з річними обсягами 2022 року). Водночас, активізувались процеси погашення раніше виданих бюджетних кредитів – у 2022 році внаслідок цього до бюджету надійшло 12,3 млрд грн, за три квартали 2023 року – 9,8 млрд грн. Таким чином, впродовж періоду великої війни в Україні уряд цілеспрямовано вилучає бюджетні ресурси із системи бюджетного кредитування, спрямовуючи їх на більш пріоритетні цілі воєнного часу. Тільки за період з початку 2023 року чисте вилучення бюджетних ресурсів до бюджету за операціями бюджетного кредитування склало майже 6,5 млрд грн, а за час воєнного стану в Україні – 9,8 млрд грн.

Структура бюджетних кредитів за функціональним підходом у довоєнний період характеризувалась превалюванням кредитування економічної діяльності, в якому основну питому вагу бюджетних кредитів склали позики на потреби розвитку транспорту. З початком масштабної війни в Україні провідна роль

кредитування економіки була збережена, однак його структура значно змінилась і відображає потреби воєнного часу. Превалювання бюджетного кредитування реального сектору економіки має раціональне пояснення, адже він має здатність більш продуктивно використовувати позикові ресурси, генеруючи при цьому економічний ефект. Це дає можливість дотримуватись платіжної дисципліни при обслуговуванні й погашенні позик. Натомість, кредитування соціальних програм зазвичай пов'язане із проблемами у поверненні позик, списанням частини боргів та загалом є збитковим для бюджету.

У довоєнні роки провідним напрямом бюджетного кредитування серед галузей економіки був транспортний сектор, а саме розвиток мережі автодоріг загального користування і транспортної інфраструктури (мостів, шляхопроводів та ін.). В рамках виконання Державної програми Президента України «Велике будівництво» Державна служба автомобільних доріг України отримала у 2020-2021 рр. понад 10,7 млрд грн бюджетних кредитів на розвиток транспортної мережі. Значні обсяги бюджетних кредитів у 2020-2021 рр. надходили також у паливно-енергетичний комплекс – в середньому 2,2-2,8 млрд грн щорічно. За рахунок цих позик оператори енергетичного ринку реалізували проекти розвитку енергетичної інфраструктури, реконструкції електромереж та інше. Зауважимо, що завдяки бюджетному фінансуванню та бюджетним кредитам на розвиток енергетичної системи вона мала необхідний запас міцності, щоб зберегти свою функціональність в умовах масових ракетних атак росії на енергосистему нашої країни впродовж осінньо-зимового періоду 2022-2023 років (табл. 2.3).

З початком масштабної війни більшість бюджетних програм економічного спрямування були припинені, а в царині бюджетного кредитування практично до мінімуму була зведена практика видачі позик на розвиток транспортної мережі. Зокрема, у 2022 році обсяг бюджетних кредитів за цим напрямом зменшився у 3,3 рази, а за три квартали 2023 року на розвиток автомобільних доріг взагалі не було передбачено бюджетного кредитування. З метою консолідації бюджетних ресурсів, вдсятеро зменшились обсяги надання бюджетних витрат на виконання зобов'язань за кредитами, виданими від державні гарантії, а також у 4,5 рази –

обсяги кредитування за програмою фінансування проектів розвитку.

Таблиця 2.3

**Обсяги надання кредитів з Державного бюджету України у 2020-2023 рр.,
за напрямами функціональної класифікації, млн грн**

Показники	2020	2021	2022	2023 ¹
Загальний обсяг кредитування, в т.ч.:	5096,09	4531,44	-3325,95	-6499,65
Економічна діяльність:	214,04	1818,38	-5269,65	-5758,68
<i>Аграрний сектор</i>	-78,99	-93,59	-76,81	-12,08
<i>Паливно-енергетичний комплекс</i>	2818,53	2285,92	1723,78	1586,43
<i>Транспорт</i>	5515,94	5188,74	1785,96	0,00
<i>Інші галузі та інша економічна діяльність</i>	-8041,44	-5562,69	-8702,58	-7333,02
Житлово-комунальне господарство	1789,98	2404,09	1434,68	852,52

Примітки: 1 – фактичні показники за три квартали 2023 року

Джерело: розраховано за [54].

Єдиним напрямком, який зберіг довоєнні обсяги надання кредитів, стало надання бюджетних кредитів на підвищення надійності постачання електричної енергії – у 2022 році на ці потреби було видано позик на суму 1,1 млрд грн, за три квартали 2023 року – на суму 1,2 млрд грн. Причини цього – у необхідності подолання негативних наслідків масових ракетних атак на енергоінфраструктуру України наприкінці 2022 – початку 2023 року. Слід відзначити також зменшення обсягів бюджетного кредитування реконструкції трансформаторних підстанцій у східній частині України: у 2022 році вони становили 0,35 млрд грн, що у 2,2 рази менше, ніж у 2020 році, за три квартали 2023 року – менше 0,2 млрд грн. Однак, така динаміка має об'єктивне пояснення, адже ці кошти були залучені на здійснення робіт на територіях, які на сьогодні перебувають під тимчасовою окупацією або у прифронтовій зоні. За цих умов вкладання коштів у розвиток енергоінфраструктури є невиправданим, раціонально тільки підтримувати її у робочому стані для забезпечення постачання населення та бізнесу (табл. 2.4).

Економічні, безпекові та політичні проблеми останнього часу мали також значний вплив на використання іншого бюджетного інструменту стимулювання економічного розвитку, а саме бюджетних інвестицій. Вони являють собою вкладення бюджетних ресурсів у реалізацію інвестиційних проектів, тобто в

операції, пов'язані із будівництвом будівель або споруд, передавальних засобів, купівлею транспорту, обладнання та предметів довгострокового використання та ін. Бюджетні інвестиції є складовою капітальних видатків бюджету, які крім цього, об'єднують капітальні трансферти суб'єктам господарювання і населенню.

Таблиця 2.4

**Обсяги надання кредитів з Державного бюджету України
у 2021-2022 рр. за програмним підходом, млн грн**

Показники	2020	2021	2022	2023 ¹
Загальний обсяг кредитування, в т.ч.:	5096,09	4531,44	-3325,95	-6499,65
Підвищення надійності постачання електроенергії в Україні	1251,09	1238,02	1124,04	1189,73
Реконструкція трансформаторних підстанцій східної частини України	778,48	607,89	347,97	177,62
Розвиток міського пасажирського транспорту	277,92	735,50	373,82	271,93
Розвиток автомагістралей та реформа дорожнього сектору	5515,94	5188,74	1785,96	0,00
Виконання державою гарантійних зобов'язань за позичальників за кредитами під державні гарантії	905,01	1895,57	2644,79	261,41
Повернення позик, наданих для фінансування проектів розвитку за рахунок коштів, залучених державою	-8726,17	-8645,14	-12006,36	-7385,20
Фінансування проектів розвитку за рахунок коштів, залучених державою	55,51	712,29	503,47	118,56

Примітки: 1 – фактичні показники за три квартали 2023 року

Джерело: розраховано за [54].

Через закритість інформації про показники капітальних інвестицій в Україні з початку масштабної війни, оцінимо їхню динаміку у довоєнний період. Отож, у 2018-2021 рр. можна помітити чітку тенденцію до переорієнтації бюджетних інвестицій з місцевих до державного бюджету, а також відсутність вираженої траєкторії зміни їх питомої ваги у сукупних інвестиціях в Україні. Сукупний обсяг бюджетних інвестицій з бюджетів усіх рівнів у 2021 році становив 92,8 млрд грн, або 17,5% від загального обсягу капітальних інвестицій з усіх джерел. Примітно, що впродовж останніх років значного їх приросту у складі видатків бюджетів усіх рівнів не спостерігалось (рис. 2.5).

Відсутність інформації про капітальні інвестиції у 2022-2023 роках не дає нам можливості оцінити їхню динаміку в період війни. Однак, зважаючи на

тенденції зміни обсягів та структури видатків на економічну діяльність за цей період, можемо припустити, що відповідні процеси були характерні також для капітальних інвестицій. Зрозуміло, що в умовах необхідності першочергового фінансування потреб оборони країни та значного дефіциту бюджетних ресурсів інвестиційні проекти, строки виконання яких можна було відтермінувати, були відкладені, а видатки на придбання основних фондів, капітальні ремонти та інші цілі – скорочені до раціонального мінімуму.

Рис. 2.5. Обсяги капітальних інвестицій з державного та місцевих бюджетів України у 2018-2021 рр., млрд грн

Джерело: побудовано за даними [17].

Підсумовуючи оцінку тенденцій використання бюджетного кредитування для стимулювання економічного розвитку, можемо зазначити, що для нього характерна значна залежність від економічної та безпекової ситуації в країні. В період воєнного часу, коли пріоритетом бюджетної політики є задоволення фінансових потреб оборони, усі інші напрями діяльності, в тому числі надання бюджетних кредитів на потреби економіки відходять на другий план. Проте, після завершення війни бюджетне кредитування, як дієва форма стимулювання економічної активності, має значні перспективи.

Висновки до розділу 2

Формування бюджетних ресурсів є, значною мірою, наслідком реалізації податкової політики, адже від складу системи оподаткування, елементів усіх фіскальних платежів, ефективності їхнього адміністрування залежать обсяги та структура доходів бюджетів усіх рівнів. Результатом податкової політики є встановлення певного рівня податкового навантаження. У макроекономічному контексті його можна ототожнити із квазі-видатками, адже знижуючи рівень податкового тиску, держава залишає недоотриманий обсяг бюджетних ресурсів в економіці. Таким чином, замість прямого фінансування бюджетних програм, уряд задіює ринкові механізми бюджетної підтримки економічного зростання через зменшення перерозподілу ВВП.

При оцінюванні впливу фіскального навантаження на темпи розвитку економіки важливою є не тільки його загальна величина, але й навантаження у розрізі факторів виробництва. Найменше фіскальних зобов'язань покладено на капітал, тоді як половину рівня податкового тиску припадає на працю. З початком великої війни в Україні значно знизився податковий тиск на споживання та капітал, тоді як податки на працю практично не змінили свого відношення до ВВП. Причини такої динаміки – у прийнятті державою комплексу податкових заходів для підтримки економіки. Однак, фінансова підтримка економіки через «від'ємні податки» призвела до значного зростання дефіциту бюджету, який уряд змушений був покривати за рахунок зовнішніх позик та емісії грошей. Тому уже в другій половині 2022 року уряд поступово почав скасовувати окремі види податкових пільг.

Останні роки позначені нестабільністю у бюджетній політиці спрямування бюджетних ресурсів на потреби економіки. початок повномасштабної війни змусив уряд відмовитись від вкладення бюджетних коштів у реалізацію бюджетних програм з економічної діяльності для їхнього спрямування на потреби оборони. Відповідно, у 2022 році на економічну діяльність було спрямовано 156,4

млрд грн, або майже вполовину менше, ніж у попередньому році. На 2023 рік заплановане зростання як абсолютного обсягу видатків бюджету на економічну діяльність, так і питомої ваги у ВВП та сукупних бюджетних видатках. Однак, реальність цих прогнозів залежить від перспектив завершення війни в Україні та економічного становища.

Останні роки позначені впровадженням нових форм бюджетної підтримки економіки, що зумовлено новітніми викликами стабільності економіки і потребою реагувати на негативні тенденції, зумовлені їх дією. У 2021 році започатковано виконання цільової програми «Підтримка, яка передбачає можливість для суб'єктів малого і середнього бізнесу отримати фінансову підтримку з бюджету. У 2020 році розпочав діяльність Фонд розвитку підприємництва, який забезпечує реалізацію низки програм, найбільше значення серед яких має цільова програма пільгових кредитів «Доступні кредити 5-7-9%», орієнтована на підтримку малого бізнесу.

Оцінка тенденцій функціонування бюджетного кредитування в останні роки вказує на те, що воно зазнає значного впливу новітніх загроз суспільному розвитку, таких як посилення економічної та геополітичної нестабільності, посилення регіональних конфліктів, активізація глобальних епідемій, початок в Україні повномасштабної війни з росією. Це спричинило зміну траєкторії у бюджетному кредитуванні, зробивши сальдо надання-повернення позик від'ємним. Впродовж періоду великої війни в Україні уряд цілеспрямовано вилучає бюджетні ресурси із системи бюджетного кредитування, спрямовуючи їх на більш пріоритетні цілі воєнного часу. Тільки за період з початку 2023 року чисте вилучення бюджетних ресурсів до бюджету за операціями бюджетного кредитування склало майже 6,5 млрд грн, а за час воєнного стану в Україні – 9,8 млрд грн. Єдиним напрямком, який зберіг довоєнні обсяги надання кредитів, стало надання бюджетних кредитів на підвищення надійності постачання електричної енергії. Причини цього – у необхідності подолання негативних наслідків масових ракетних атак на енергоінфраструктуру України.

Розділ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

3.1. Зарубіжний досвід бюджетного фінансування економіки та можливості його впровадження в Україні

В реалізації післявоєнної стратегії відновлення України важливе місце буде належати бюджетному механізму. Продовження курсу на системі економічні реформи заради створення конкурентного середовища для активізації бізнесу, реалізація конкурентних переваг України на світовому ринку за одночасного збереження позитивної динаміки рівня суспільного добробуту потребують активного використання регуляторного потенціалу бюджету як дієвого інструмента впливу на темпи економічного розвитку. Безпрецедентні виклики для України, пов'язані із необхідністю відновлення економіки після масштабної війни визначають потребу у пошуку нетрадиційних рецептів задіяння інструментарію бюджетного механізму в регуляторних цілях, адже за останні десятиліття немає прецедентів вирішення питань такої складності. Проте, у світовій історії є декілька практичних кейсів у реалізації бюджетної політики післявоєнного відновлення, які можуть бути корисними для України. Також не доцільно відкидати досвід інших країн, які успішно регулювали економічний розвиток за допомогою бюджету в складні періоди їх економічної історії.

Серед ключових принципів реалізації розвиненими країнами бюджетної політики у сфері економіки є її регуляторний характер. Бюджетна політика покликана забезпечити корегування саморегульованого ринкового механізму, доповнення його у тих сферах, де його функціонування недостатньо ефективно і породжує негативні наслідки для економіки й суспільства. Бюджетна політика,

яка реалізується через бюджетний механізм, також відіграє провідну роль у досягненні макроекономічної стабілізації й зменшенні наслідків дії економічних циклів, економічних та фінансових криз, регулюванні темпів економічного зростання.

Роль кожного рівня бюджетної системи у регулюванні розвитку економіки визначається насамперед ступенем децентралізації владних повноважень у цій сфері. Відповідно до цього критерію, у світовій практиці виокремлюють кілька типів бюджетних систем: у бюджетній системі децентралізованого типу більшу роль у бюджетній підтримці економічного розвитку відіграють органи місцевого самоврядування, які концентрують переважну частину сукупних бюджетних ресурсів; бюджетна система другого типу передбачає концентрацію бюджетних ресурсів на рівні центрального уряду, який реалізує широкий спектр бюджетних програм стимулювання економіки у її різних секторах.

У США провідну роль серед інструментарію бюджетного стимулювання економіки відіграють регіональні програми, які можуть розроблятися на рівні штатів, а також країни в цілому. Федеральні бюджетні програми, орієнтовані на стимулювання регіонального розвитку, розробляються на федеральному рівні та фінансуються з федерального бюджету. Визначення генеральних цілей таких бюджетних програм, деталізація програмних заходів та встановлення «стелі» їх фінансування належать до компетенції конгресу США. Він також встановлює права та обов'язки (санкціонує) федеральних органів, відповідальних за втілення бюджетних програм стимулювання регіонального розвитку. Серед широкого спектру засобів впливу бюджету на темпи економічного розвитку, найбільше застосування отримало бюджетне фінансування окремих секторів економіки у тих штатах та муніципальних територіях, які демонструють негативну динаміку розвитку.

Надання фінансування відбувається найчастіше у формі бюджетних субсидій та кредитів на реалізацію заходів зі стимулювання раціонального використання ресурсного потенціалу, охорони навколишнього середовища, стимулювання нових галузей виробництва. Також у США поширеною є практика

використання регіонального замовлення на економічні блага з метою підтримки попиту у відповідній галузі економіки, надання фіскальних пільг та пільг з амортизації тощо [29, с. 46]. Використання цих інструментів має не тільки ефект щодо стимулювання економічного зростання, але й позитивні соціальні наслідки у формі зростання зайнятості, рівня оплати праці у відповідних регіонах або галузях економіки.

У бюджетних системах централізованого типу більша частина бюджетних ресурсів концентрується у державному бюджеті та в подальшому надходить до органів місцевого самоврядування у формі дотацій, субвенцій та фінансових компенсацій. Поряд із наданням трансфертів з метою вирівнювання бюджетної спроможності, органи місцевого самоврядування у Франції отримують цільові трансферти на реалізацію бюджетних програм економічного спрямування [63]. Вони спрямовані на бюджетну підтримку нових галузей економіки, вирішення проблеми поводження з побутовими відходами, реалізацію енергоефективних проектів тощо.

Світовою бюджетною практикою напрацьовано значний перелік методів та інструментів бюджетної підтримки економіки. Однак, спільною рисою для усіх цих інструментів є те, що вони мають адресний характер. Серед найбільш часто використовуваних бюджетних інструментів слід відзначити такі:

– надання бюджетної субсидії – прямого бюджетного трансферту, який призначений для підтримання поточної діяльності суб'єкта господарювання. Цей бюджетний інструмент може функціонувати у різних формах, але найбільше використання отримали субсидії на створення нових або збереження існуючих робочих місць на підприємствах реального сектору економіки. Подібні види бюджетних стимулів економічного спрямування використовують у Словаччині (субсидія на створення нового робочого місця), Великобританії (субсидія за найм особи, яка мала статус безробітного більше півроку), Японії та Сингапурі (субсидія за збереження робочого місця або створення нового) та інших країнах;

– надання державних гарантій за залученням комерційних кредитів від банківських установ. На відміну від попередніх бюджетних інструментів, які

передбачали односторонній рух коштів від держави до реципієнта, при наданні державних гарантій дотримуються принципів платності, строковості, майнового забезпечення та наявності зустрічних гарантій від інших суб'єктів економіки. Негативним ефектом від використання такого способу бюджетної підтримки економічного розвитку є ймовірність накопичення державної заборгованості, а за неплатоспроможності позичальника – зростання бюджетних витрат. Надання бюджетних гарантій за комерційними банківськими позиками поширене у таких країнах, як Нідерланди, Великобританія, Канада та інші. У Нідерландах практика надання гарантій за комерційними банківськими позиками налічує півстоліття, а в Канаді та Великобританії механізм гарантування використовують у періоди економічної рецесії. Зокрема, у Канаді під час економічного спаду 2018-2019 рр. відповідно до Програми фінансування малого бізнесу було передбачено норму щодо надання гарантії до 85% від обсягу кредитів для нерухомості, у Великій Британії для сектору малих і середніх підприємств було передбачено надання гарантій за операціями із взяття кредитів на поповнення обігових коштів;

– надання бюджетного гранту – прямого бюджетного трансферту, який виділяється на конкурсній основі для реалізації певного проекту. Грант може бути наданий у грошовій формі (найчастіше), а також у формі товару чи послуги. Грантові програми за рахунок коштів бюджету зазвичай мають на меті вирішити економічні завдання, пов'язані із підвищенням рівня зайнятості, проведенням науково-дослідних робіт тощо.

Грантова форма бюджетної підтримки окремих напрямів бізнесу отримує у зарубіжній практиці все більшого поширення, особливо щодо впровадження нових технологій. Зокрема, у США діє Програма SBIR (Small Business Innovation and Research program), спрямована на підтримку інновацій та науково-дослідних робіт в корпоративному секторі малих і середніх підприємств. Фахівці Програми надають малому бізнесу послуги із моніторингу технологічного потенціалу та оцінки економічної ефективності комерціалізації наукових розробок. Відповідно до федерального бюджетного законодавства, 11 федеральних відомств повинні спрямовувати частину власних бюджетів на науково-дослідні розробки, а також

провадити грантові конкурси для залучення малого бізнесу до їхнього виконання за окремими напрямками економічної діяльності (оборона, енергоефективні технології, охорона довкілля та ін.) [5].

Подібна грантова програма функціонує також у Польщі, де вона доступна як для суб'єктів підприємництва – резидентів, так і для іноземних інвесторів. Якщо суб'єкт підприємництва має намір впровадити інновацію у виробництво певних благ (інноваційний вид продукту), він може розраховувати на державну допомогу для підтримки наукових досліджень та конструкторських розробок. Проте, грантову допомогу надають для підприємств, які здійснюють розробку принципово нових видів продукції (комерціалізація результатів наукових робіт) або значного технологічного вдосконалення існуючих видів благ, впроваджують інноваційні технології у виробничий процес [3].

Окрім грантів на стимулювання інновацій, у зарубіжній практиці також широко застосовують грантову підтримку інших цільових напрямків, а саме:

– гранти на створення бізнесу, на які мають право претендувати суб'єкти господарювання, які тільки започаткували власну діяльність або мають намір це зробити. Значного поширення такий вид грантової підтримки бізнесу набув у Франції, де підприємці мають можливість отримати грант не тільки на створення нового бізнесу, але й розширення, реорганізації існуючого, реалізації процедури поглинання (об'єднання) кількох бізнесів. Напрямок надання таких грантів, які мають назву РАТ-гранти (*prime d'aménagement du territoire*) – це промисловість та сфера послуг. Грантова підтримка новостворених бізнесів може стосуватись надання консалтингових послуг з проектування, бізнес-планування, технічного обслуговування обладнання і комп'ютерних систем, надання бухгалтерських послуг тощо [2];

– гранти на створення нових робочих місць. Найбільшого поширення ці види грантів отримали у країнах із перехідною економікою, для яких проблема безробіття стоїть дуже гостро. Проте, навіть після подолання трансформаційних проблем, вони збереглися у Чехії, Польщі та інших країнах, де показали свою високу дієвість. Зокрема, у Чехії такі гранти надаються на створення робочих

місць, а також підвищення кваліфікації кадрового складу. Від цього залежить розмір наданого гранту: на створення кожного робочого місця підприємець може отримати бюджетну підтримку в розмірі 50 тис крон (2,5 тис. дол. США), за підвищення кваліфікації працівників чи їхню перепідготовку – від 25% (для малих компаній) до 45% (для великих компаній). Але гранти на перепідготовку кадрів можуть отримати суб'єкти підприємницької діяльності тільки у регіонах, де рівень безробіття у 1,5-рази перевищує середні показники по країні [4].

У Польщі такі гранти розглядають як дієвий інструмент стимулювання росту зайнятості у депресивних регіонах зі слабкою економікою. Зокрема, за створення нового робочого місця підприємці можуть претендувати на отримання грантової підтримки в обсязі до 15,6 тис. злотих (близько 5,0 тис. дол. США), а для регіонів східної Польщі, де проблема безробіття стоїть особливо гостро розмір гранту підвищено на 20% від загального показника по країні [7];

– гранти на реалізацію інвестиційних проектів, на які можуть претендувати суб'єкти господарювання при реалізації проектів розширення чи модернізації виробництва. Однак, для отримання права на грантову підтримку, проекти мають стосуватись тих галузей економіки, які належать до числа пріоритетних. Так, у Польщі в рамках реалізації державної Програми підтримки інвестування у 2011-2020 рр. бюджетні гранти за рахунок коштів державного бюджету надавались на підтримку залучення у польську економіку інвестицій у пріоритетних галузях. Це мало забезпечити підвищення інноваційного характеру польської економіки, зміцнення її конкурентоспроможності порівняно з іншими державами ЄС.

Подібно до інших польських грантових програм, програма надання грантів на реалізацію інвестиційних проектів переслідує не тільки економічні, але й соціальні цілі. Зокрема, на грантову підтримку можуть розраховувати суб'єкти підприємництва, які планують здійснення інвестицій у пріоритетних для Польщі сегментах економіки (автомобільна промисловість, електроніка, біотехнології, науково-дослідні роботи, фінтех та ін.), або передбачають значні за обсягом інвестиції в інших галузях економіки із забезпеченням створення нових робочих місць. При виконанні цих умов заявники можуть сподіватись на отримання

гранту в розмірі до 10% від орієнтовних витрат на реалізацію інвестиційного проекту. Подібно до інших грантів, для заявників, які планують інвестиції у регіонах східної Польщі із складною проблемою безробіття та нижчим рівнем загального розвитку, рівень бюджетного фінансування за грантом може бути підвищений на 5% від загального розміру для країни в цілому [7].

В обмеженому варіанті програма грантової підтримки інвестицій діє також у Чехії. Гранти на здійснення інвестицій можуть отримати тільки стратегічно важливі інвестиційні проекти у таких напрямках, як обробна промисловість, нові технології, енергозбереження тощо. Рішення щодо надання гранту ухвалює уряд країни, а його розміри можуть становити до 5% від обсягу інвестиційних витрат додатково до стандартних інвестиційних стимулів, передбачених системою оподаткування країни [4];

– гранти на реалізацію екологічних проектів, які можуть отримати суб'єкти підприємництва, що планують здійснювати інвестиції в заходи, що знижують рівень антропогенного впливу на довкілля. Значного поширення цей вид грантів отримав у Польщі, де їх надають Національний фонд охорони навколишнього середовища Польщі та Управління водних ресурсів. Сфера застосування грантів – реалізація проектів розвитку альтернативної енергетики, вирішення проблеми поводження із побутовими і промисловими відходами, проекти захисту довкілля та ін. Проте, на відміну від інших видів грантової підтримки, у грантах на втілення проектів екологічного спрямування немає орієнтовного рівня надання фінансової допомоги, оскільки умови її надання та фінансові параметри можуть значно відрізнятися у розрізі окремих проектів та виду інвестицій [3].

Незважаючи на існування багатьох інструментів для реалізації бюджетної політики забезпечення економічного розвитку, зазвичай вони не застосовуються поодиночі, а комплексно у відповідності до визначеної програми дій. Наприклад, у рамках протидії глобальній економічній кризі 2018-2019 рр. у Великобританії в рамках політики фінансової підтримки бізнесу були задіяні різні інструменти бюджетного механізму – бюджетні кредити, прямі субсидії, податкові пільги та ін. Для збереження стабільності банківської системи і фінансового оздоровлення

проблемних банків уряд задіяв систему міжбанківських позик і надання гарантій держави за кредитами для інституцій фінансового сектору. Значну бюджетну підтримку у формі надання державних гарантій за позиками Європейського інвестиційного банку отримали компанії автомобільної промисловості. Ці кошти мали бути спрямовані на розробку нових екологічно ефективних автомобілів для посилення конкурентних позицій країни на світовому автомобільному ринку. Водночас, для зменшення енергоємності економіки було впроваджено програми підвищення енергоефективності адміністративних будівель (прямі бюджетні трансферти на суму 0,4 млрд фунтів стерлінгів) та житлового сектору (кредитно-грантова підтримка населення на суму 6,9 млрд фунтів стерлінгів). Також було започатковано бюджету програму модернізації залізничної мережі на суму понад 15 млрд фунтів стерлінгів. Серед інших інструментів бюджетної підтримки економічного зростання британський уряд значну увагу приділяв розширенню програм фінансування доступного житла, а також фінансуванню експорту через спеціальну інституцію – Департамент кредитних гарантій експорту [65, с. 201].

Таким чином, у зарубіжній практиці розвинувся широкий інструментарій бюджетної підтримки економічного зростання, який передбачає як безпосереднє спрямування бюджетних ресурсів на фінансування економіки, так і застосування кредитно-грантових та інших інструментів непрямої підтримки. Важливу роль у бюджетній політиці стимулювання економічного росту уряди зарубіжних країн відводять регулюванню рівня податкового навантаження з метою стимулювання підприємницької ініціативи. Примітно, що значну частину із охарактеризованих бюджетних інструментів використовує і наша країна, проте вагомих результатів у питанні прискорення економічного розвитку не досягнуто. Проблема полягає у нерозвиненості інституційного забезпечення бюджетного механізму, слабкості політичних інститутів, які знижують довіру бізнесу до державної політики. У контексті вирішення цих фундаментальних проблем, на наш погляд, необхідно вбачати шлях до підвищення ефективності функціонування бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку держави.

3.2. Напрями розвитку інструментарію бюджетного механізму забезпечення економічного розвитку країни в умовах війни та післявоєнної відбудови

В умовах сьогодення вітчизняна економіка зіштовхується із небаченими раніше шоками, які загрожують її дестабілізацією, падінням обсягів виробництва та різким зниженням рівня добробуту суспільства. Повномасштабна війна на значній території країни, окупація українських земель, руйнація основних фондів крупних підприємств, значні масштаби трудової міграції завдали нашій економіці безпрецедентної шкоди. Продовження воєнних дій, ракетні атаки на економічну інфраструктуру, торговельна блокада портів поглиблюють негативні тенденції в багатьох галузях економіки та зумовлюють наростання економічного песимізму. За цих обставин все більш очевидним стає необхідність проведення дієвої економічної політики стимулювання економічного зростання, важливу роль у якій мають відігравати компоненти бюджетного механізму. Успішність реалізації завдань щодо стабілізації вітчизняної економіки й повернення її до стійкого зростання передусім залежить від здатності органів публічної влади виробити дієвий механізм впливу на економічні процеси, задіяти найбільш адекватні бюджетні та інші економічні інструменти для досягнення поставлених цілей.

У цьому контексті потребують критичного переосмислення поширені у суспільстві наративи про неминучий економічний бум у післявоєнний період, значні потоки іноземних інвестицій та практично гарантоване членство у ЄС, що забезпечить величезні трансферти на відбудову зруйнованої інфраструктури. Без адекватних рішень з боку органів публічної влади, спрямованих на введення у дію відповідних інструментів фінансової політики, значний потенціал зростання вітчизняної економіки у поствоєнний період може бути цілком нівельований.

З початку першої фази війни в Україні, яка розпочалась у 2014 році, серед наукової спільноти та практиків набула підтримки позиція про необхідність

переходу до економіки ліберального типу, базованої на приватній ініціативі та стимулюванні підприємництва, адже «лише індивідуалізм, як основа вільного суспільства та конкурентоспроможного бізнесу, є головною силою, спроможною здолати тоталітаризм» [11]. Максимальне розкриття економічного потенціалу вітчизняної економіки вимагає відмови від економічної догми пострадянського періоду, які відводять бюджету провідну роль в економічному розвитку країни. Впродовж усього періоду незалежності вітчизняна економіка залишається надто «бюджетизованою», тобто залежною від різних форм бюджетної підтримки. Це зумовлює її негнучкість, слабку ефективність та є сприятливим середовищем для розвитку корупції. Експортний потенціал економіки впродовж багатьох років визначали крупні сировинні монополії, перш за все у видобувній, металургійній галузях, аграрному секторі. Тільки в останні роки відбулись позитивні зрушення щодо збільшення ролі ІТ-сектору (де домінує дрібне підприємництво) у складі провідних напрямків вітчизняного експорту.

Нераціональність структури економіки з точки зору економічної безпеки держави стала очевидною із початком масштабної війни з росією. Лише шоста частина вітчизняних крупних компаній змогла швидко адаптуватись до роботи в нових умовах, зберігши виробничі показники, а більшість із них в перші місяці війни взагалі припинили діяльність. Особливо переконливо перевага дрібного підприємництва виявилась в аграрному секторі, де дрібні фермери відносно швидко змогли адаптуватись до важких умов діяльності, налагодили нові канали збуту продукції та постачання необхідних матеріалів, тоді як агрохолдинги були у цьому питанні менш успішними через свою негнучкість [60].

Враховуючи ці обставини, в екстреному порядку було запроваджено низку регуляторних нововведень, які мали забезпечити послаблення адміністративного тиску та фіскального навантаження на підприємницьких сектор, стимулювати розвиток збірного бізнесу. Головною новацією стало поширення дії спрощеної системи оподаткування на крупний бізнес, припинення практики проведення податкових перевірок, лібералізація зовнішньоторговельних операцій та ін. Ці новації свідчили про усвідомлення урядом важливості лібералізації економіки в

умовах системних ризиків, прямого зв'язку між рівнем економічної свободи і темпами економічного зростання.

На думку науковців, курс на лібералізацію економіки має продовжитись у післявоєнний період, оскільки його зростання посилює ризик повернення до звичних ознак вітчизняної економіки, як то низька якість соціального капіталу, нераціональна галузева структура із превалюванням сировинних виробництв, несприятливий інвестиційний клімат тощо. В основу вироблення стратегії післявоєнного відновлення вітчизняної економіки, на думку В. Борщевського, І. Куропась, О. Микити, має бути покладена модель «москітної економіки», тобто економічної системи, яка складається із великої кількості автономних життєздатних економічних одиниць, спроможних швидко адаптуватись до змін в економічному середовищі та мати високий ступінь резильєнтності [11].

Проте, вироблення перспектив проведення економічної політики уряду вимагає врахування не тільки напрацювання наукової та експертної спільноти, але й економічні реалії та домовленості з міжнародними партнерами України. Встановлення ліберального режиму ведення господарської діяльності дало змогу підтримати економіку на початковому етапі повномасштабної війни, проте мало негативний вплив на важливі макроекономічні індикатори, зокрема поглибило дефіцит зовнішньої торгівлі, спричинило втрату значної частини бюджетних доходів, поставило фінансову спроможність уряду в залежність від надходження зовнішніх трансфертів від країн-партнерів.

Додатково до цих чинників, фундаментальними ризиками, які стримували економічну активність та супроводжувались бюджетними втратами, були значні безпекові ризики для ведення господарської діяльності, руйнування виробничих зв'язків та логістичних ланцюгів, висока вартість кредитних ресурсів, зростання вартості сировинних енергетичних матеріалів, втрата людського потенціалу через мобілізацію і зовнішню міграцію. В цих умовах першочерговим завданням уряду, поряд із належним матеріальним і фінансовим забезпеченням потреб Сил оборони України, підтримка відновлення вітчизняної економіки, зміцнення фінансових можливостей держави. Відповідно до домовленостей з Міжнародним

валютним фондом, поряд із продовженням курсу на викорінення корупції, дерегуляцією та зміцненням правової системи, 2023-2024 рр. мають позначатись модифікацією інструментів державного впливу на економіку, передусім у царині застосування інструментарію бюджетного механізму. Серед інших узгоджених позицій, «меморандум передбачає зобов'язання уряду щодо:

- продовження відходу від ліберальних умов оподаткування, введених на початку війни, та розроблення законодавчих змін, які підвищуватимуть рівень податкових вилючень на користь держави;

- збереження жорстких грошово-кредитних умов для всієї економіки при введенні більш обмежувачих умов банківського кредитування бізнесу за програмами державної підтримки» [10].

Реалізуючи ці домовленості, уряд в другій половині 2023 року відмінив більшість ліберальних податкових новацій, прийнятих на початку війни, зокрема щодо права великого бізнесу перебувати на спрощеній системі оподаткування, відміни проведення податкових перевірок, впровадження пільг із зовнішньої торгівлі. Пільги імпорту товарів були збережені тільки щодо продукції воєнного призначення, для інших товарних груп було повернуто довоєнний податковий режим. Фактично, на вимогу МВФ уряд фактично повернув параметри старої податкової системи, яка передбачає достатньо високий рівень податкового тиску на бізнес і далека від критеріїв ліберальної економіки. Реалізація фіскального потенціалу вітчизняної економіки, відповідно до Меморандуму з МВФ, має відбуватись через спрощення податкової системи, забезпечення її справедливості та ефективності. Окремим зобов'язанням уряду є «прийняття до кінця 2023 року Національної стратегії доходів, складовими якої мають стати:

- перегляд спрощеної системи оподаткування і припинення ерозії податків на працю, переведення трудових відносин під юрисдикцію цивільного законодавства;

- узгодження правової бази для податку на додану вартість та акцизного податку з нормами спільного законодавства ЄС (EU *acquis*);

– план податкової реформи, що враховуватиме потреби у ресурсах для поствоєнного відновлення і реконструкції (включаючи першочергові інвестиції та відновлення промисловості), реформування системи охорони довкілля та підтримки процесу вступу до ЄС» [10].

Важливим чинником, який стримує відновлення вітчизняної економіки, є висока вартість кредитних ресурсів для суб'єктів господарювання. Динаміка залишків за кредитами депозитних корпорацій (банківські установи) від'ємна, що свідчить про зменшення обсягів кредитування економіки. Особливо помітне «просідання» спостерігається за кредитами у національній валюті. Причини такої ситуації – у винятково високому рівні кредитного ризику для банківських установ в період війни і також підвищеній ставці рефінансування Національного банку України, яка фактично зупиняє процеси кредитування. Станом на червень 2023 року реальна облікова ставка рефінансування в Україні була найвищою серед усіх європейських країн і держав з ринками, що формуються.

В цих умовах єдиною дієвою схемою кредитної підтримки вітчизняного бізнесу стала Державна програма «Доступні кредити 5-7-9%». За короткий строк банківським пільговим кредитуванням за програмою було охоплено понад 30 тис. бізнесів на загальну суму більше 120 млрд грн. Залишки за позиками бізнесу, виданими за Програмою, на середину 2023 року становили близько 2,3% від ВВП. Серед провідних реципієнтів пільгових кредитних ресурсів за Програмою – суб'єкти господарювання аграрного сектору (понад 54%), торгівельної сфери (23%), а на промисловість припадає всього 14% виданих кредитів. Таким чином, попри дієвість програми пільгового кредитування вітчизняного бізнесу, вона не стала драйвером структурної перебудови економіки, концентруючи кредитні ресурси на сегментах із низькою доданою вартістю. Значна частина бізнесів використовували можливість Програми для поповнення обігових коштів, не розглядаючи їх як джерело інвестиційних ресурсів.

Меморандум між урядом та МВФ визначив основні фіскальні ризики, які породжують прогалини у Державній програмі «Доступні кредити 5-7-9%», а саме: відсутність обмежень на надання фінансової підтримки бізнесу підчас

війни; відсутність лімітів для кредитів, які банківські установи можуть надавати за програмою, що спричиняє підвищення ризику боргового тягаря для держави; при настанні проблем у погашенні кредитів відповідальність покладається перш за все на державу, а приватна застава відіграє вторинну роль. Для зниження фіскальних ризиків, пов'язаних із функціонуванням програми пільгових позик, уряд зобов'язався розробити механізми обмеження доступу до неї великого бізнесу, що знижує її ефективність у контексті стимулювання відновлення економічної активності.

Додатково до визначених норм, Меморандум з МВФ вимагає посилення моніторингу за наданням державних гарантій на портфельній основі. Уряд зобов'язаний відновити норми Бюджетного кодексу України щодо обмеження обсягів надання державних гарантій за комерційними позиками на рівні не більше 3% від доходів загального фонду державного бюджету. З одного боку, це дає підстави стверджувати про додаткове згортання інструментів бюджетної підтримки економічного зростання. Однак, ця вимога МВФ фактично лише фіксує реальну ситуацію, оскільки через необхідність консолідації бюджетних ресурсів уряд впродовж 2022-2023 рр. радикально зменшив показники надання державних гарантій за позиками.

Таким чином, з метою зниження фіскальних ризиків дестабілізації системи публічних фінансів в умовах продовження війни та зменшення обсягів допомоги від зовнішніх партнерів, уряд фактично змушений частково згорнути механізми бюджетної підтримки економіки, зробивши акцент на заходах стимулювання через фіскальні та монетарні інструменти. На думку фахівців сфери публічних фінансів, «активна роль держави у стимулюванні економіки воєнного часу має полягати у реалізації таких заходів податкової та монетарної політики:

- збереженні фіскальних пільг, які мають критичне значення для роботи військово-промислового комплексу і галузей реального сектору економіки, що найбільше постраждали від військових дій;

- відкладенні фундаментальної податкової реформи з орієнтацією на європейські стандарти оподаткування на післявоєнний період з можливістю негайного впорядкування спрощеної системи оподаткування;
- зниженні облікової ставки Національного банку до 12-15%, що було б достатнім для компенсації інфляційного знецінення заощаджень та інвестицій при одночасному відновленні бізнес-кредитування на ринкових засадах;
- застосуванні зважених підходів до перегляду програм портфельних гарантій і «Доступні кредити 5-7-9%», однак із збереженням пріоритету надання кредитів для бізнесу, який генерує нові робочі місця та мультиплікаційні ефекти для суміжних галузей економіки;
- переорієнтації банківських установ на кредитування реального сектору економіки (через введення специфічного дизайну процентних ставок, нових норм обов'язкового резервування тощо);
- впровадженні Національним банком інструментів цільового пільгового рефінансування банків, що залучені до кредитування важливих інвестиційних проєктів (за аналогом TLTRO Європейського Центрального банку)» [10].

Водночас, для забезпечення сталості відновлення економіки України у довгостроковому періоді слід забезпечити стратегічну орієнтацію бюджетної політики держави на відповідні цілі. Заходи цієї політики мають передбачати максимальне залучення внутрішнього потенціалу економічного зростання та збільшення інвестиційних потоків у виробничу сферу й сектори, які важливі для забезпечення обороноздатності країни. Серед важливих пріоритетів бюджетної політики у контексті застосування інструментарію бюджетного механізму мають стати:

- впровадження інструментів страхування бізнес-активності від впливу воєнних ризиків, мобілізація фінансових ресурсів донорів для виконання цього завдання;
- розширення інструментарію бюджетної підтримки підприємництва, а саме надання пільгових кредитів, грантової допомоги, страхування, надання державних гарантій за комерційними позиками, а також спрощення доступу до

них малого і середнього бізнесу через використання потенціалу цифровізації та механізму «єдиного вікна»;

- впровадження цільових програм бюджетної підтримки галузей високих технологій в військово-оборонному комплексі, енергетичному секторі, хімічній промисловості і галузі біотехнологій, виробництві нових матеріалів, галузях «зеленої економіки» (виробництво зеленого водню, літію та ін.);

- створення Державного банку розвитку, орієнтованого на надання дієвої кредитної, гарантійної та страхової підтримки пріоритетних проектів розвитку; мобілізація для підтримки вітчизняного бізнесу фінансового потенціалу Фонду підтримки підприємництва та банківських установ державної форми власності;

- впровадження цільових програм залучення до економічної активності ветеранів війни, людей з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб на основі використання інформаційних та ресурсних можливостей Державної служби зайнятості;

- створення дієвої системи стимулів для активізації надходження прямих іноземних інвестицій, розробка у співпраці з іноземними партнерами механізму спрямування у вітчизняну економіку заморожених активів країни агресора.

Таким чином, ідейним підґрунтям бюджетної політики сталого розвитку економіки має стати орієнтація на формування міцного конкурентоспроможного реального сектора, який стане надійною економічною базою для забезпечення стійкості системи публічних фінансів, але також стабільного підвищення рівня добробуту вітчизняного суспільства.

Висновки до розділу 3

Безпрецедентні виклики для України, пов'язані із необхідністю відновлення економіки після масштабної війни визначають потребу у пошуку нетрадиційних рецептів задіяння інструментарію бюджетного механізму в регуляторних цілях, адже за останні десятиліття немає прецедентів вирішення

питань такої складності. Не доцільно відкидати досвід інших країн, які успішно регулювали економічний розвиток за допомогою бюджету в складні періоди їх економічної історії.

Світовою бюджетною практикою напрацьовано значний перелік методів та інструментів бюджетної підтримки економіки. Однак, спільною рисою для усіх цих інструментів є те, що вони мають адресний характер. Серед найбільш часто використовуваних бюджетних інструментів: бюджетні субсидії, державні гарантії за залученням комерційних кредитів від банківських установ, надання бюджетного гранту.

Грантова форма бюджетної підтримки окремих напрямів бізнесу отримує у зарубіжній практиці все більшого поширення, особливо щодо впровадження нових технологій. Окрім грантів на стимулювання інновацій, у зарубіжній практиці також застосовують грантову підтримку інших цільових напрямків, а саме: гранти на створення бізнесу, гранти на створення нових робочих місць, гранти на реалізацію інвестиційних проектів, гранти на реалізацію екологічних проектів.

В умовах сьогодення вітчизняна економіка зіштовхується із небаченими раніше шоками, які загрожують її дестабілізацією, падінням обсягів виробництва та різким зниженням рівня добробуту суспільства. Успішність реалізації завдань щодо стабілізації вітчизняної економіки й повернення її до стійкого зростання передусім залежить від здатності органів публічної влади виробити дієвий механізм впливу на економічні процеси, задіяти найбільш адекватні бюджетні та інші економічні інструменти для досягнення поставлених цілей.

Максимальне розкриття економічного потенціалу вітчизняної економіки вимагає відмови від економічної догми пострадянського періоду, які відводять бюджету провідну роль в економічному розвитку країни. Впродовж періоду незалежності вітчизняна економіка є надто «бюджетизованою», тобто залежною від різних форм бюджетної підтримки. Це зумовлює її негнучкість, слабку ефективність та є сприятливим середовищем для розвитку корупції.

Впроваджений на початку війни курс на лібералізацію економіки має також продовжитись у післявоєнний період. Однак, на вимогу МВФ уряд фактично повернув параметри старої податкової системи, яка передбачає високий рівень податкового тиску на бізнес і далека від критеріїв ліберальної економіки. Для зниження фіскальних ризиків дестабілізації системи публічних фінансів в умовах продовження війни та зменшення обсягів допомоги від зовнішніх партнерів, уряд фактично змушений частково згорнути механізми бюджетної підтримки економіки, зробивши акцент на заходах стимулювання через фіскальні та монетарні інструменти.

ВИСНОВКИ

Системне реформування вітчизняної економічної моделі, забезпечення стабільного економічного зростання в період післявоєнної відбудови країни вимагає подальшого переосмислення ролі держави в економічних процесах. Стратегічним орієнтиром державної економічної політики в Україні має стати створення умов для реалізації конкурентних переваг країни у світовому економічному просторі. Значні перспективи країни зайняти вагомую нішу не лише на ринках сировинних товарів, але й у секторі наукоємних інноваційних секторів економіки визначають високу відповідальність держави та її активну участь у реалізації інноваційного курсу розвитку країни.

Бюджет є найбільшим централізованим фондом фінансових ресурсів, за допомогою якого держава впливає на процеси розширеного відтворення й реалізацію соціальних цілей відповідно до пріоритетів фінансової політики. Суспільне призначення бюджету реалізується через його взаємозв'язані частини – доходи і видатки. У бюджетній практиці вони отримують вираження у конкретних методах та інструментах мобілізації бюджетних ресурсів, а також у напрямках, каналах та способах їхнього використання. Конкретні методи та форми мобілізації бюджетних ресурсів та їхнього використання є складовими бюджетного механізму. Кожному із цих елементів притаманні свої особливості та водночас вони усі тісно пов'язані між собою, утворюючи єдине ціле.

Бюджетний механізм забезпечення економічного розвитку являє собою цілеспрямовано сформовану сукупність фінансових методів, форм, інструментів та важелів впливу на перебіг розподільчих відносин, пов'язаних із формуванням і використанням бюджетних ресурсів, завдяки застосуванню яких відбуваються кількісні та якісні зміни в економічних явищах та процесах у відповідності до пріоритетів бюджетної політики на конкретному етапі державного будівництва.

Формування пріоритетів бюджетної політики, які програмного базису для застосування інструментарію бюджетного механізму, відбувається на основі пріоритетів розвитку країни, визначених у відповідних стратегічних документах

та розроблених на їх основі прогнозів та планів діяльності. Вплив бюджетного механізму на економічну систему виявляється через різні форми організації бюджетних відносин, методи мобілізації бюджетних ресурсів, умови та принципи їхнього використання й, загалом, параметри бюджетних ресурсів, які надходять у розпорядження держави. Ефективність використання бюджетного механізму у питанні впливу на темпи економічного розвитку залежить від злагодженості й продуманості функціонування усіх його компонент.

Формування бюджетних ресурсів є, значною мірою, наслідком реалізації податкової політики, адже від складу системи оподаткування, елементів усіх фіскальних платежів, ефективності їхнього адміністрування залежать обсяги та структура доходів бюджетів усіх рівнів. Результатом податкової політики є встановлення певного рівня податкового навантаження. У макроекономічному контексті його можна ототожнити із квазі-видатками, адже знижуючи рівень податкового тиску, держава залишає недоотриманий обсяг бюджетних ресурсів в економіці. Таким чином, замість прямого фінансування бюджетних програм, уряд задіює ринкові механізми бюджетної підтримки економічного зростання через зменшення перерозподілу ВВП.

При оцінюванні впливу фіскального навантаження на темпи розвитку економіки важливою є не тільки його загальна величина, але й навантаження у розрізі факторів виробництва. Найменше фіскальних зобов'язань покладено на капітал, тоді як половину рівня податкового тиску припадає на працю. З початком великої війни в Україні значно знизився податковий тиск на споживання та капітал, тоді як податки на працю практично не змінили свого відношення до ВВП. Причини такої динаміки – у прийнятті державою комплексу податкових заходів для підтримки економіки. Однак, фінансова підтримка економіки через «від'ємні податки» призвела до значного зростання дефіциту бюджету, який уряд змушений був покривати за рахунок зовнішніх позик та емісії грошей. Тому уже в другій половині 2022 року уряд поступово почав скасовувати окремі види податкових пільг та звужив застосування спрощеної системи оподаткування.

Останні роки позначені нестабільністю у бюджетній політиці спрямування бюджетних ресурсів на потреби економіки. Початок повномасштабної війни змусив уряд відмовитись від вкладення бюджетних коштів у реалізацію бюджетних програм з економічної діяльності для їхнього спрямування на потреби оборони. Відповідно, у 2022 році на економічну діяльність було спрямовано 156,4 млрд грн, або майже вполовину менше, ніж у попередньому році. На 2023 рік заплановане зростання як абсолютного обсягу видатків бюджету на економічну діяльність, так і питомої ваги у ВВП та сукупних бюджетних видатках. Однак, реальність цих прогнозів залежить від перспектив завершення війни в Україні та економічного становища.

Останні роки позначені впровадженням нових форм бюджетної підтримки економіки, що зумовлено новітніми викликами стабільності економіки і потребою реагувати на негативні тенденції, зумовлені їх дією. У 2021 році започатковано виконання цільової програми «Підтримка, яка передбачає можливість для суб'єктів малого і середнього бізнесу отримати фінансову підтримку з бюджету. У 2020 році розпочав діяльність Фонд розвитку підприємництва, який забезпечує реалізацію низки програм, найбільше значення серед яких має цільова програма пільгових кредитів «Доступні кредити 5-7-9%», орієнтована на підтримку малого бізнесу.

Оцінка тенденцій функціонування бюджетного кредитування в останні роки вказує на те, що воно зазнає значного впливу новітніх загроз суспільному розвитку, таких як посилення економічної та геополітичної нестабільності, посилення регіональних конфліктів, активізація глобальних епідемій, початок в Україні повномасштабної війни з росією. Це спричинило зміну траєкторії у бюджетному кредитуванні, зробивши сальдо надання-повернення позик від'ємним. Впродовж періоду великої війни в Україні уряд цілеспрямовано вилучає бюджетні ресурси із системи бюджетного кредитування, спрямовуючи їх на більш пріоритетні цілі воєнного часу. Тільки за період з початку 2023 року чисте вилучення бюджетних ресурсів до бюджету за операціями бюджетного кредитування склало майже 6,5 млрд грн, а за час воєнного стану в Україні – 9,8

млрд грн. Єдиним напрямком, який зберіг довоєнні обсяги надання кредитів, стало надання бюджетних кредитів на підвищення надійності постачання електричної енергії. Причини цього – у необхідності подолання негативних наслідків масових ракетних атак на енергоінфраструктуру України.

Світовою бюджетною практикою напрацьовано значний перелік методів та інструментів бюджетної підтримки економіки. Однак, спільною рисою для усіх цих інструментів є те, що вони мають адресний характер. Серед найбільш часто використовуваних бюджетних інструментів: бюджетні субсидії, державні гарантії за залученням комерційних кредитів від банківських установ, надання бюджетного гранту.

Грантова форма бюджетної підтримки окремих напрямів бізнесу отримує у зарубіжній практиці все більшого поширення, особливо щодо впровадження нових технологій. Окрім грантів на стимулювання інновацій, у зарубіжній практиці також застосовують грантову підтримку інших цільових напрямків, а саме: гранти на створення бізнесу, гранти на створення нових робочих місць, гранти на реалізацію інвестиційних проектів, гранти на реалізацію екологічних проектів.

В умовах сьогодення вітчизняна економіка зіштовхується із небаченими раніше шоками, які загрожують її дестабілізацією, падінням обсягів виробництва та різким зниженням рівня добробуту суспільства. Успішність реалізації завдань щодо стабілізації вітчизняної економіки й повернення її до стійкого зростання передусім залежить від здатності органів публічної влади виробити дієвий механізм впливу на економічні процеси, задіяти найбільш адекватні бюджетні та інші економічні інструменти для досягнення поставлених цілей.

Максимальне розкриття економічного потенціалу вітчизняної економіки вимагає відмови від економічної догми пострадянського періоду, які відводять бюджету провідну роль в економічному розвитку країни. Впродовж періоду незалежності вітчизняна економіка є надто «бюджетизованою», тобто залежною від різних форм бюджетної підтримки. Це зумовлює її негнучкість, слабку ефективність та є сприятливим середовищем для розвитку корупції.

Впроваджений на початку війни курс на лібералізацію економіки має також продовжитись у післявоєнний період. Однак, на вимогу МВФ уряд фактично повернув параметри старої податкової системи, яка передбачає високий рівень податкового тиску на бізнес і далека від критеріїв ліберальної економіки. Для зниження фіскальних ризиків дестабілізації системи публічних фінансів в умовах продовження війни та зменшення обсягів допомоги від зовнішніх партнерів, уряд фактично змушений частково згорнути механізми бюджетної підтримки економіки, зробивши акцент на заходах стимулювання через фіскальні та монетарні інструменти.

Роль держави у стимулюванні економіки воєнного часу має полягати у реалізації таких заходів фіскально-монетарної політики: збереженні фіскальних пільг, які мають критичне значення для військово-промислового комплексу і галузей реального сектору економіки; відкладенні фундаментальної податкової реформи на післявоєнний період та негайному впорядкуванні спрощеної системи оподаткування; зниженні облікової ставки Національного банку рівня, який є достатнім для компенсації інфляційного знецінення заощаджень та інвестицій при одночасному відновленні бізнес-кредитування; застосуванні зважених підходів до перегляду програм портфельних гарантій і «Доступні кредити 5-7-9%» із збереженням пріоритету надання кредитів для бізнесу, який генерує нові робочі місця та мультиплікаційні ефекти для суміжних галузей економіки тощо.

Серед важливих пріоритетів бюджетної політики у контексті застосування інструментарію бюджетного механізму мають стати: впровадження інструментів страхування бізнес-активності від дії воєнних ризиків; розширення інструментів бюджетної підтримки підприємництва (надання пільгових кредитів, грантової допомоги, страхування, надання державних гарантій за комерційними позиками, спрощення доступу до них малого і середнього бізнесу через використання потенціалу цифровізації та механізму «єдиного вікна»); впровадження програм бюджетної підтримки високих технологій в військово-оборонному комплексі, енергетичному секторі, галузі біотехнологій, виробництві нових матеріалів, галузях «зеленої економіки» (виробництво зеленого водню, літію та ін.);

створення Державного банку розвитку, орієнтованого на надання кредитної, гарантійної та страхової підтримки пріоритетних проектів розвитку; мобілізація для підтримки вітчизняного бізнесу фінансового потенціалу Фонду підтримки підприємництва та банків державної форми власності; впровадження програм залучення до економічної активності ветеранів війни, людей з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб на основі використання можливостей Державної служби зайнятості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alesina A., Ardagna S. Large changes in fiscal policy: taxes versus spending. *Tax Policy and the Economy*. 2010. Vol. 24 (Univ. of Chicago Press)
2. Doing business in France. Invest in France Agency. URL: <http://www.invest-in-france.org/us/business-environment/doing-business-in-france.html>
3. Investment in Poland. KPMG. URL: <http://www.kpmg.com/PL/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/2013/investment-in-poland-edition-2013.pdf>
4. Investment Incentives. Czechinvest. URL: <http://www.czechinvest.org/data/files/fs-04-investmentincentives-68-en.pdf>
5. Job Creation Grants. SBIR. URL: <http://www.sba.gov/community/blogs/community-blogs/small-businesscents/job-creation-grants>
6. McBride W. The Great Recession and Volatility in the Sources of Personal Income. *Tax Foundation Fiscal Fact*. 2012. No. 316. pp. 216-237.
7. Polish Government Grants (2011-2020) European Alert. Deloitte. URL: http://www.deloitte.com/view/en_PL/pl/services/tax/grantsandincentives/924fb6cf24aa0410VgnVCM2000003356f70aRCRD.htm
8. Rajaram A., Minh Le T., Kaiser K., Kim J.-H., Frank J. The Power of Public Investment Management: Transforming Resources into Assets for Growth. Washington: International Bank for Reconstruction and Development, 2014. 182 p.
9. Romer Ch., Romer D. The macroeconomic effects of tax changes: estimates based on a new measure of fiscal shocks. *100 American Economic Review* 763-801 (2010)
10. Богдан Т. Дайте бізнесу спокій і він розвиватиметься: чи працює ця формула під час війни? Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/08/2/702842/>

11. Борщевський В., Куропась І., Микита О. Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання. Громадський простір. URL: <https://www.prostir.ua/?news=ekonomika-vijny-ta-povojennyj-ekonomichnyj-rozvytok-ukrajiny-problemy-priorityty-zavdannya>
12. Булавинець В., Шикеринець Р. Політика формування бюджетних ресурсів як складова забезпечення економічного розвитку. *Дев'ятьмі Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія*: збірник наукових праць (м. Тернопіль, 17 листопада 2023 року). Тернопіль: ЗУНУ, 2023.
13. Бюджетна система: підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 624 с.
14. Бюджетна складова реалізації домінуючих напрямів суспільного розвитку: монографія / За ред. Л. В. Лисяк. Дніпропетровськ: ДДФА, 2015. 396 с.
15. Бюджетний кодекс: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
16. Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання у 2022 році. Веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
17. Видатки державного і місцевих бюджетів України у 2018-2023 рр. Офіційний веб-портал відкритих даних OpenBudget.gov.ua. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/expenses?class=functional&view=table>
18. Вінокуров Я. Десятки мільярдів повз касу. Кому і як держава роздає податкові пільги. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/06/20/701342/>
19. Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту: теоретична концептуалізація та проблеми функціонування. Економічна думка ТНЕУ, 2020. 516 с.
20. Горин В. П. Фінансові аспекти системи державних закупівель. *Вісник КНТЕУ*. 2011. № 6. С. 65-73.

21. Горин В. П., Варемчук І. В. Проблеми фінансового забезпечення аграрного сектору. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 2. С. 518-524.
22. Горин В. П., Карпишин Н. І. Інвестиційні субвенції як джерело надходжень до місцевих бюджетів. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. №8/1. С. 31-34. DOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2021.8\(1\).6](https://doi.org/10.37634/efp.2021.8(1).6)
23. Горин В. П., Сидор І. П. Чинники формування доходів населення в економіці України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 24. Ч. 2. С. 58-63.
24. Горин В., Мороз В. Соціальні аспекти іпотечного кредитування. *Modern tendencies of fiscal policy in European economic space: collective monograph / edited by Doctor of Economics, Prof. A. I. Krysovatyi*, 2017. 388 p.
25. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
26. Гребеник К. Розвиток системи бюджетного регулювання економіки. *Економіка та держава*. 2018. № 11. С. 97-101.
27. Дем'янишин В. Г. Бюджетний механізм держави: сутність та роль у регулюванні соціально-економічних процесів. *Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. праць / наук ред. І. К. Боднар*. К., 2007. Вип. 11 (78). С. 3–11.
28. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: моногр. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 496 с.
29. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: моногр. / З. С. Варналій та ін.; за ред. З. С. Варналія. К.: НІСД, 2007. 820 с.
30. Державне фінансове регулювання економічних перетворень: монографія / І. Я. Чугунов та ін.; за заг. ред. А. А. Мазаракі. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 376 с.
31. Державний кредит: навчально-методичні матеріали до вивчення курсу / Н. П. Лубкей та ін. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 106 с.

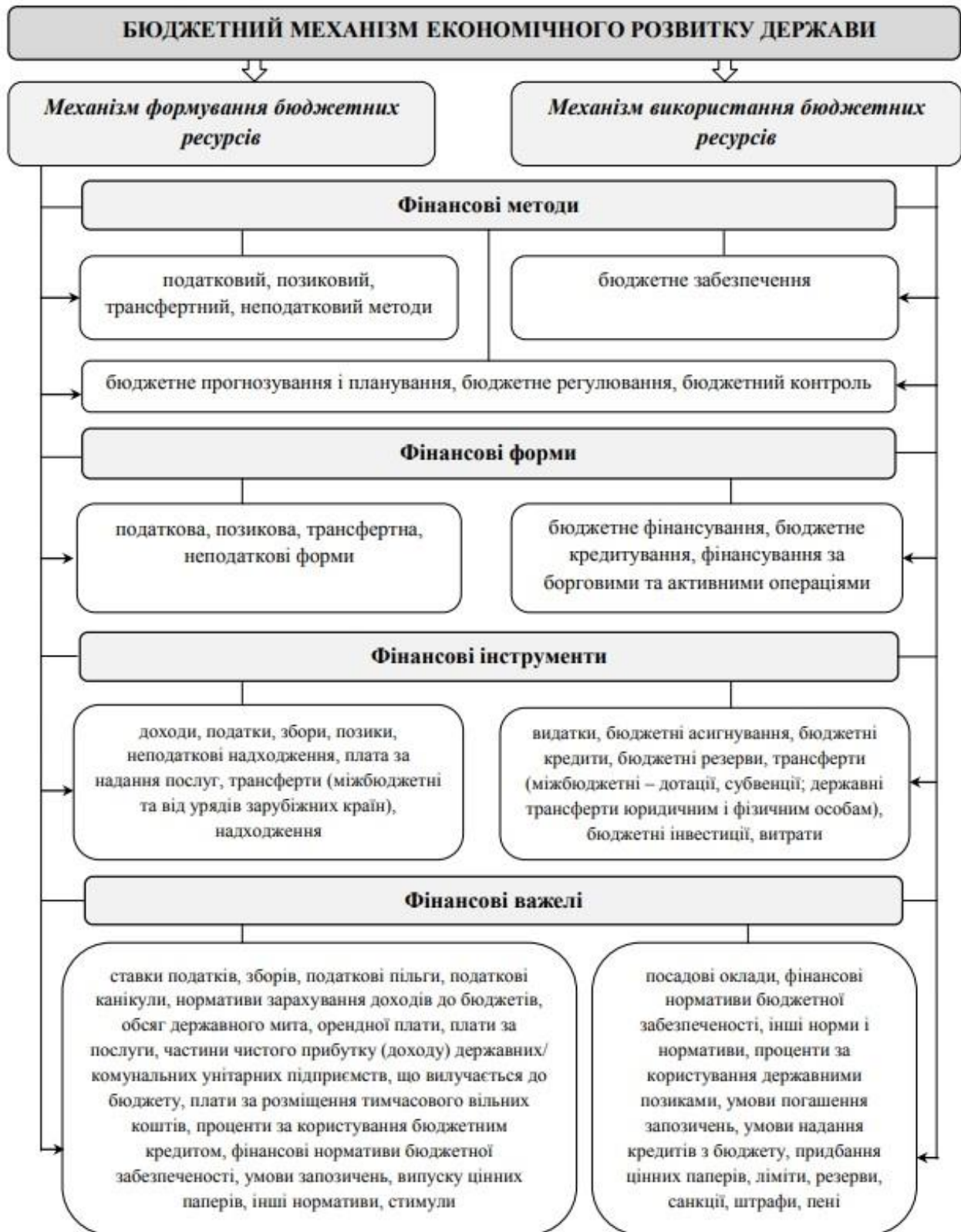
32. Драганчук Ю. 90% нових кредитів для бізнесу – програма 5-7-9%. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/18/704416/>
33. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 3 / відп. ред. С. В. Мочерний та ін. К.: Вид. центр «Академія», 2002. 952 с.
34. Зимовець В. В. Державна фінансова політика економічного розвитку: моногр. К., 2010. 356 с.
35. Касич А. О., Глухова В. І., Кравченко Х. В. Аналіз бюджетних інвестиційних ресурсів України. *Економіка та суспільство*. 2022. № 35. С. 108-114.
36. Качний О. Бюджетний механізм як інструмент соціально-економічного розвитку регіону. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 7. С. 94-96.
37. Концептуальні підходи та механізми стимулювання розвитку соціально-економічних систем та суб'єктів ринку: монографія / за заг. ред. Н. В. Шандової. Херсон: Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В. С., 2023. 362 с.
38. Коровій В. Фінансово-бюджетний механізм у системі економічного розвитку. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/12_2020/125.pdf
39. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України: моногр. Львів: Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2001. 607 с.
40. Кулик В., Кулик А. Бюджет як інструмент розвитку внутрішнього ринку. *Фінанси України*. 2001. № 7. С. 24-28.
41. Кухарська Г. Бюджетна політика як інструмент розвитку економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 7. С. 77-81.
42. Лободіна З. М. Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави. Дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08 / Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2018. 575 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/36947>

43. Лукинів І., Шикеринець Р. Імплементация принципу гнучкості у процес реалізації бюджетної політики в умовах воєнного стану. *Актуальні питання фінансової теорії та практики*: збірн. матер. Десятої заоч.-дистанц. конф. студентів і молодих вчених (м. Тернопіль, 26 квіт. 2023 р.). Ч. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 145-148.
44. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин. Київ: В-во «Наукова думка НАН України», 2006. 432 с.
45. Ляшенко А. Х., Бастул Г. П. Роль бюджетного механізму у забезпеченні соціально-економічного розвитку країни. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 3 (71). С. 129-134.
46. Марчак Д., Маркуц Ю. Податкові пільги. Кого та в якому обсязі субсидує Україна через надання податкових пільг? Аналітичний звіт. Київська школа економіки. К., 2020. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/12/CPFG-Rodatkovii-pilgi_doslidzhennya_30.11-1.pdf
47. Мельниченко С. І. Бюджетне регулювання економічного розвитку. *Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії*. Серія: Економічні науки. 2014. № 2 (32). С. 82–88.
48. Національна економіка: підруч. / за ред. П. В. Круша. К.: Каравелла, 2008. 416 с.
49. Онищенко С. В., Бережна А. Ю., Філонич О. М. Бюджетний механізм: методологічні підходи та практика бюджетної децентралізації. *Проблеми економіки*. 2021. № 1 (47). С. 107-122.
50. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб. 2-ге вид., доповн. і переробл. К.: КНЕУ, 2001. 240 с.
51. Павелко А., Чугунов І. Бюджетна політика економічного розвитку. *Вісник КНТЕУ*. 2015. № 2. С. 64-73.
52. Павлюк К. Роль бюджету у регулюванні соціально-економічних процесів у трансформаційний період в Україні. *Наукові праці НДФІ*. 2007. № 1 (38). С. 14-29.

53. Податкова пастка української економіки. Український інститут майбутнього. URL: <https://uifuture.org/publications/podatкова-pastka-dlya-ukrayinskoji-ekonomiky/>
54. Показники кредитування Державного бюджету України за період до 2023 року. *Офіційний веб-портал відкритих даних OpenBudget.gov.ua*. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/credit?class=functional&view=table>
55. Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету: Наказ Міністерства фінансів України від 12.03.2012 р. № 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0456-12#top>
56. Радіонов Ю. Бюджетне регулювання економічного розвитку. *Наукові праці НДФІ*. 2016. Вип. 1. С. 83-94.
57. Руденко В. Бюджетні інвестиції як важливий елемент фіскального механізму регулювання інвестиційних процесів в країнах ЄС і в Україні. *Управління змінами та інновації*. 2022. № 3. С. 19-26.
58. Савицька С. І. Податкові пільги як інструмент податкового регулювання в Україні. *Modern Economics*. 2021. № 26 (2021). С. 135-140. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V26\(2021\)-20](https://doi.org/10.31521/modecon.V26(2021)-20).
59. Семенюк З. Механізм реалізації бюджетної стратегії соціально-економічного розвитку. *Наукові праці НДФІ*. 2011. № 1 (54). С. 53-59.
60. Сольський М. Через бойові дії неможливо провести посівну на 3,5 млн гектарів сільгоспземель. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/cerez-bojovi-dii-nemozливо-provesti-posivnu-na-35-mln-gektariv-silgospzemel>
61. Соціальне страхування: підруч. / за ред. О. П. Кириленко та В. С. Толуб'яка. Тернопіль: Екон. думка ТНЕУ, 2016. 516 с.
62. Стебелянко І. О. Механізми структурної політики держави на основі бюджетних витрат на економічну діяльність. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 21. С. 50-53. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2016/21-2016/12.pdf>

63. Фрунза С., Гаврилова Н. особливості формування та використання місцевих бюджетів в Україні та інших країнах світу. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 40. С. 421-426. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/40_2020_ukr/74.pdf
64. Чугунов В. І. Бюджетна політика економічного зростання. *Агросвіт*. 2022. № 1. С. 88–94. DOI: [10.32702/2306-6792.2022.1.88](https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.1.88)
65. Шендерівська Ю., Вояк І. Політика бюджетного стимулювання економічного зростання: зарубіжний досвід та уроки для України. *Фінансово-економічна діяльність суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану*. Міжнародний науково-практичний форум (м. Кам'янець-Подільський, 20-21 жовтня 2022р.). Кам'янець-Подільський: НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут». 2022. С. 200-202.
66. Шикеринець Р. Неподаткові резерви зміцнення доходів бюджетів місцевого самоврядування. *Розвиток фінансів, аудиту, бухгалтерського обліку та оподаткування: реалії часу: II Міжнар. наук.-практ. інт.-конф. студ., асп. та мол. вч. пам'яті С. І. Юрія* (м. Кам'янець-Подільський, 01 лютого 2023 р.). Кам'янець-Подільський: НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут». 2023. С. 168-171.
67. Штулер І. Ю. Еволюція теорій економічного розвитку у сучасному вимірі знань. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 9. С. 216–219. URL: <http://global-national.in.ua/archive/9-2016/45.pdf>.

**Складові бюджетного механізму
забезпечення економічного розвитку держави**

Джерело: побудовано автором за [42]